

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2020 metai

2

LI

Vilnius 2020

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2020

2

Vilnius 2020

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2020

2

Vilnius 2020

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-19-10

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Baltosgos universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Sergej POLECHOV / Сергей В. ПОЛЕХОВ / Sergey POLEKHOV
Rusijos nacionalinės ekonomikos ir valstybinės tarnybos akademija,
Rusija / The Russian Presidential Academy of National Economy
and Public Administration (RANEP), Russia

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakgoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Ilinojiaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje: <http://talpykla.istorija.lt/>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2020
© Straipsnių autoriai, 2020

STRAIPSNIAI

RŪTA ČAPAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

BOGUSLAVO RADVILOS AUTOGRAFAS XVII A. LOTYNIŠKOJO KURSYVO KONTEKSTE

ANOTACIJA. Straipsnyje analizuojamas Boguslavo Radvilos autografas. Aiškinamasi, kuriuo kursyvu (humanistiniu, gotikiniu, mišriuoju) įvairiais gyvenimo periodais kunigaikštis rašė, koks buvo jo *rankos* kaitos pobūdis ir priežastys. Svarstoma, kaip didiko autografas koreliuoja su to laiko lotyniškojo kursyvo tendencijomis.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: Boguslavas Radvila, autografas, rašiusiojo ranka, dailyraštis, itališkoji humanistinė bastarda, *testeggiata* stiliaus kursyvas, prancūziškoji humanistinė bastarda, vokiškasis gotikinis kursyvas, prancūziškasis gotikinis kursyvas, mišrusis kursyvas.

ANNOTATION. The article offers an analysis of the autograph of Boguslavas Radvila (Bogusław Radziwiłł), with the aim of establishing which cursive (Humanist, Gothic or Mixed) the duke used in different periods of his life, and what was the nature of and the reasons for the changes in his handwriting. It also dwells on the ways the nobleman's autograph correlates with the Roman cursive trends of that time.

KEYWORDS: Boguslavas Radvila, autograph, hand of the writer, calligraphy, Italian Humanist Bastard, *testeggiata* cursive, French Humanist Bastard, German Gothic Cursive, French Gothic Cursive.

Apie Boguslavą Radvilą (1620–1669), Jonušo Radvilos ir Elžbietos Sofijos von Hohencolern (*Elisabeth Sophie von Brandenburg*) sūnų, Čekijos karaliaus Frydricho V krikštāsūnį, Lietuvos arklininką (1646–1669), Prūsijos kunigaikštystės generalinį gubernatorių (1657–1669) istoriografijoje yra nemažai rašyta. Nagrinėta jo politinė veikla, dėmesio skirta jo vaikystei, edukacijai Lietuvoje ir užsienyje, bendravimui su aukščiausio rango Europos politiniu elitu, politinėms nuostatomis ir siekiams, asmeninio gyvenimo peripetijoms, sveikatos būklei ir kt.¹

Šiame straipsnyje aptariamas B. Radvilos autografas (sinonimiškai *ranka*)². Aiškina masi, kuriuo kursyvu (humanistiniu, gotikiniu, mišriuoju) įvairiais gyvenimo periodais kunigaikštis rašė, kaip ir kodėl keitėsi jo autografas. Svarstoma, kaip didiko *ranka* koreliuoja su to laiko lotyniškojo kursyvo tendencijomis.

Analizuojant minėtus klausimus remiamasi 1622–1669 m. B. Radvilos autografu. Rašyta lenkų, lotynų, prancūzų, vokiečių kalbomis. Tai kunigaikščio *ranka* parašyti laišškai ir jų fragmentai, redakciniai papildymai ir pataisymai laiškuose, įvairūs juodraščiai³,

¹ Toliau nurodytoje istoriografijoje pateikta išsami naujausia ir ankstesnė didikai skirta bibliografija. E. Ba g i ņ s k a, Boguslavo Radvilos įvaizdis pagal jo privatų dienoraštį – šeima, artimieji, klientai, *Lietuvos istorijos metraštis* (toliau – LIM), 2020/1, 2020, p. 29–52; to paties, Boguslavo Radvilos įvaizdis pagal jo privatų dienoraštį – pomėgiai, pramogos, sveikata, LIM, 2019/2, 2019, p. 65–88; Kr. Z u b a, Bogusław Radziwiłł (1620–1669) – portret psychofizyczny magnata w świetle listów i pamiętników, *Medycyna Nowożytna. Studia nad historię medycyny*, 1998, t. 5, nr 1, s. 113–136; A. R a c h u b a, Radziwiłłowie wobec rokoszu Lubomirskiego, *Radziwiłłowie XVI–XVIII wieku: w kręgu polityki i kultury*, red. E. Potkowski, *Miscellanea historico-archivistica*, t. III, Warszawa–Łódź, 1989, s. 85–103; M. K o s m a n, Rola Radziwiłłów w ruchu kalwińskim na Litwie, ten pat, p. 135, 137, 138; J. T a z b i r, Bracia polscy w służbie Radziwiłłów w XVII wieku, ten pat, p. 141, 144, 151–157; T. W a s i l e w s k i, Walka o spadek po księżniej Marii Woloszcze, wdowie po Januszu Radziwiłł, w latach 1660–1690, ten pat, p. 294, 296, 297, 300–304; *Lietuvos istorija*, t. VI: G. S l i e s o r i ū n a s, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*, Vilnius, 2015, p. 62, 134, 135, 291, 345, 375, 376, 453, 464, 469–473, 482, 484; T. W a s i l e w s k i, Zaręs dziejów Bogusława Radziwiłła, B. R a d z i w i ł ł, *Autobiografia*, wstępem poprzedził i opracował T. Wasilewski, Warszawa, 1979, s. 7–99; T. W a s i l e w s k i, Radziwiłł Bogusław, *Polski słownik biograficzny*, t. XXX/1, Wrocław, 1987, s. 161–172; J. W i j a c z k a, Vaterland oder Familie? Das Dilemma des Fürsten Bogusław Radziwiłł (1620–1669), *Biuletyn Polskiej Misji Historycznej // Bulletin der Polnischen Historischen Mission*, 2013, nr. 8, S. 79–94; M. C h a c h a j, *Zagraniczna edukacja Radziwiłłów od początku XVI w. do połowy XVII wieku*, Lublin, 1995, s. 84–88; R. R a g a u s k i e n ė, *Mirties nugalėti nepavyko. Biržų ir Dubingių kunigaikščių Radvilų biologinė istorija (XV a. pabaiga – XVII a.)*, Vilnius, 2017, p. 42, 43, 49, 59–61, 95, 96 ir kt.; B. K a l i c k i, *Bogusław Radziwiłł koniuszy litewski. Szkic historyczny*, Kraków, 1878; E. K o t l u b a j u s, *Radvilos: Nesvyžiaus galerijos portretai*, Vilnius, 1995, p. 138–153.

² Apie terminų *autografas* ir *ranka* vartojimą žr. R. Č a p a i t ė, Lotyniškojo kursyvo įvairovė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje asmens autografo aspektu (XV a. paskutinysis ketvirtis – XVI a.), *Ženklaai, Simboliai, Prasmės. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimai pagalbinių istorijos mokslų aspektu, Mokslinių straipsnių rinkinys*, sud. R. Č a p a i t ė, G. Z u j i e n ė, Vilnius, 2019, p. 196, 197.

³ Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Radziwiłłów (toliau – AGAD, AR), dz. IV, sygn. 45 (apraše klaidingai nurodyta, kad tai 1625–1650 m. B. Radvilos korespondencija. Iš tiesų tai 1622–1650 m. laišškai. Balandžio 4 d. laiško datoje aiškiai matyti 1622 m. (p. 7). Kunigaikščio korespondencijos pradžia 1622 m. datuoja

sekretorių rašytuose laiškuose jo ranka padaryti įvairios apimties priedašai (nuo kelių eilučių iki puslapio ar kelių)⁴, laiško pabaigoje įrašyta subskripcija ir parašas⁵, tik

ir Tadeusz Wasilewski (T. Wasilewski, *Zarys dziejów...*, p. 14)), p. 13, 15, 17, 19–21, 23, 25, 27, 29–35, 39–44; sygn. 46, p. 6; sygn. 47, p. 19, 26, 27, 39, 40, 65–72; sygn. 48, p. 44; sygn. 49, p. 54–61, 63; sygn. 50, p. 4, 5, 28–30; sygn. 52, p. 11–14; sygn. 54, p. 17–20, 46, 47, 62–67; sygn. 55, p. 15–22, 25–35, 39–41, 45–48; sygn. 56, p. 1–7, 27, 29–34, 37–39, 41–48, 56–58, 67–73; sygn. 57, p. 3–6, 11–13, 40–43, 49–54, 58–65, 68–76, 78–80, 83–87; sygn. 58, p. 11–15, 17–21, 25–31, 35–38, 70–75; sygn. 59, p. 1–8, 11–17, 22–28, 30–32, 34–37, 46–52, 54–59, 63–65, 75–85, 87–90, 95–97; sygn. 60, p. 1–3, 6–8, 15–22, 25–39, 46–53, 57–59, 69–73, 81–87; sygn. 61, p. 5–25, 29–32, 37–40, 43–45, 47–52, 54–57, 66–74, 76, 78–83; sygn. 62, p. 1–4, 9–11, 13, 15–19, 21–27, 33, 39–42, 46–59, 69–76; sygn. 63, p. 1–5, 7–9, 18–20, 22, 23, 25–28, 33–37, 39–41, 43, 45–47, 49–53, 55–57, 62–73, 75–84, 86–93; sygn. 64, p. 11–13, 47, 49–53; sygn. 65, p. 30, 62–64; sygn. 66, p. 3, 9, 10, 38, 39, 56; sygn. 67, p. 1, 45–47, 49; sygn. 68, p. 25–27; sygn. 69, p. 48–50, 52, 53, 71–74; sygn. 70, p. 1, 2, 8–10, 18–22; sygn. 72, p. 24–28, 35, 60, 61, 68–70; sygn. 74, p. 49, 50; sygn. 77, p. 52–56; sygn. 78, p. 18, 23–25, 59, 60; sygn. 79, p. 34–36, 41–51, 58, 59, 63–66; sygn. 80, p. 44; sygn. 81, p. 58–61; sygn. 82, p. 38–74, 79–96; sygn. 83, p. 1–14, 16–18, 20–36, 38–40, 42–48, 50, 52–66, 68, 69, 71–73, 75–91, 93–96, 98–104; sygn. 84, p. 1–57, 59–91; sygn. 85, p. 1, 3–11, 19, 21–30, 32–70, 72–79, 85–92, 94–100, 102–108; sygn. 86, p. 1–3, 5, 7–11, 13–15, 20–22, 24–35, 37, 39–44, 46, 47, 49, 50, 52, 54, 55, 57–63, 65–69, 71–73, 75–77, 79–84; sygn. 87, p. 1–5, 7–17, 19–21, 23–32, 34–44, 46–55, 57, 58, 60, 61, 63, 65, 66, 68, 69, 72; sygn. 88, p. 1–6, 8, 10, 12, 14–18, 20–22, 24, 27–50; sygn. 89, p. 1, 2, 4, 5, 8–14, 16–21, 23–27, 29–31, 33, 34, 36–50, 52, 53; sygn. 90, p., 1, 2, 6–8, 10, 12, 14, 16–18, 20–22, 24; sygn. 91, p. 9–19, 21–23, 25–32, 34–40, 42–44, 46–48, 50–58; sygn. 92, p. 1–3, 5–8, 10, 12–14, 16, 18–20, 22–28, 30, 31, 33–37, 39–41, 43, 45–47, 49–51, 53–61, 63–68; sygn. 93, p. 2–5, 7, 10, 14–18, 20–26, 28–30, 32–38, 40–44, 46, 48–52, 54; sygn. 94, p. 1–13, 16–25, 29–51, 54, 56–63; sygn. 95, p. 4–8, 10–30; sygn. 96, p. 2, 3, 12–14, 16–23, 25, 27–36, 41, 43, 45–51; sygn. 97, p. 1–6, 10–15, 17–20, 24–32, 35–44, 46–48, 50, 52–56; sygn. 98, p. 1, 15, 16, 18, 20–30, 32–37, 39–52, 54–62, 64, 66–72, 74; sygn. 99, p. 1–9, 11, 13–19, 21–23, 25–36; sygn. 100, p. 5–7, 9–11, 16–18, 30, 31; sygn. 101, p. 1–52, 59–61; Biblioteka im. ks. Czartoryskich w Krakowie (toliau – B. Czart.), sygn. 2573 IV, nr. 12.

⁴ Ten pat, sign. 46, p. 5, 13, 64, 70–72; sign. 47, p. 8, 24, 79; sign. 49, p. 39, 62, 68; sign. 50, p. 11; sign. 51, p. 20–22, 24, 25, 36, 39, 40, 42, 61; sign. 52, p. 9, 17, 19, 20, 50, 56; sign. 53, p. 51; sign. 54, p. 15, 27, 33, 38; sign. 55, p. 1, 23, 37, 57; sign. 56, p. 63–65; sign. 57, p. 23, 26, 91; sign. 58, p. 42, 43, 48, 57; sign. 61, p. 85; sign. 62, p. 5, 83; sign. 65, p. 23, 71; sign. 66, p. 20, 21, 37, 40, 51, 62, 66, 70; sign. 67, p. 8, 34, 37, 42, 43, 59, 74–76; sign. 68, p. 52; sign. 69, p. 55, 58, 69; sign. 70, p. 27, 29, 43, 45; sign. 71, p. 7, 46, 47; sign. 72, p. 22, 33, 42, 46, 54, 62; sign. 73, p. 1, 17, 18, 49, 50, 52, 61, 64, 71; sign. 74, p. 4, 5; sign. 75, p. 6, 34, 51; sign. 76, p. 4, 8, 18, 23, 48, 49, 66; sign. 77, p. 37, 38, 41, 60; sign. 78, p. 21, 29, 45, 57; sign. 79, p. 30, 32, 43, 44; sign. 80, p. 5; sign. 81, p. 17, 31, 36, 62; sign. 82, p. 28, 30; sign. 85, p. 12–14, 18, 83, 84; sign. 100, p. 26; sign. 101, 55, 56.

⁵ Ten pat, sign. 45, p. 45, 47, 51; sign. 46, p. 2, 10, 17, 20, 22, 66; sign. 47, p. 37, 58; sign. 48, p. 5, 9, 11, 13, 15, 17, 19, 23, 34, 58; sign. 49, p. 17, 19, 21, 26, 32, 34, 36, 41, 43, 48, 49, 52, 69; sign. 50, p. 2, 8, 15, 16, 18, 21, 23, 24, 26, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 44, 46, 49, 50, 52, 54, 56; sign. 51, p. 1, 3, 5, 9, 11, 15, 17, 27, 29, 31, 34, 45, 48, 51, 52, 54, 59; sign. 52, p. 16, 22; sign. 53, p. 3, 31; sign. 54, p. 40, 42, 44, 68; sign. 55, p. 3, 43, 63, 68, 70, 74; sign. 56, p. 12, 15, 16, 18, 23, 24, 27, 35, 50, 52, 54, 59, 76; sign. 57, p. 1, 9, 16, 21, 38, 48; sign. 58, p. 8, 23, 25–31, 53, 62, 64; sign. 59, p. 9, 43, 69, 73, 93; sign. 60, p. 5, 14, 23, 41, 45, 56, 68, 80, 88; sign. 61, p. 3, 27, 41, 65; sign. 62, p. 60, 63, 85; sign. 64, p. 1, 3, 39, 43; sign. 65, p. 12; sign. 67, p. 13, 25; sign. 69, p. 16, 43; sign. 70, p. 6; sign. 71, p. 18; sign. 72, p. 74; sign. 73, p. 55, 59; sign. 74, p. 36; sign. 75, p. 14, 38, 46, 55; sign. 76, p. 14, 44, 52; sign. 77, p. 12, 23, 58; sign. 78, p. 8, 38, 65, 67; sign. 79, p. 28, 61, 68; sign. 87, p. 70; B. Czart., sygn. 2573 IV, nr. 13.

parašas⁶ ar tik laiško patvirtinimas *ręką swą* ar *ręką własną*⁷, didiko ranka parašytas *Privatus* dienoraštis⁸. Pasitelkta lyginamoji medžiaga: Lietuvos magnatų ir bažnyčios hierarchų dokumentai ir korespondencija (rašyta jų pačių ir jų sekretorių)⁹, XVII a. pradžios Prancūzijos kaligrafo Lucaso Materoto veikalas¹⁰.

Paleografinėje istoriografijoje kalbant apie XVII a. vartotą lotyniškąjį kursyvą terminija itin įvairuoja¹¹. Straipsnyje vartojami šie terminai. Turint omenyje, kad ir gotikinis, ir humanistinis kursyvai yra lotyniškosios rašto sistemos dalys, terminas *lotyniškasis kursyvas* netaikomas kaip *humanistinio kursyvo* sinonimas. Atsižvelgiant į chronologiją vartojamas terminas *naujųjų laikų gotikinis kursyvas*, sinonimiškai – *gotikinis kursyvas*. Kai yra aišku, kurios valstybės tai nacionalinis gotikinis kursyvas (pvz., vokiškasis, prancūziškasis ir kt.) bei kuri jo atmaina ar variantas, tas yra nurodoma (pvz., vokiškojo

⁶ Ten pat, sign. 46, p. 7, 25, 27, 29 ir kt.; sign. 47, p. 9, 11, 17, 31 ir kt.; sign. 48, p. 7, 29, 32, 39, 42, 46, 50, 63; sign. 49, p. 1, 3, 8, 10, 12, 14, 23, 24, 30; sign. 51, p. 7, 57; sign. 52, p. 2, 4, 6, 8, 26, 28, 31, 33, 35, 37, 40, 42, 44, 46, 48, 55, 64, 67, 68; sign. 53, p. 1, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 19, 21, 23, 25, 29, 35, 37, 39, 41, 43, 45, 47, 49, 54; sign. 54, p. 1, 3, 5, 7, 8, 10, 14, 22, 31, 51, 55, 56, 60, 70; sign. 55, p. 10, 13, 49, 51, 54, 59, 61, 66, 72; sign. 56, p. 8, 10, 20, 25; sign. 57, p. 7, 14, 24, 28, 30, 44, 56, 66; sign. 58, p. 1, 3, 9, 33, 43, 49, 51, 58, 60, 66, 68; sign. 59, p. 18, 20, 38, 44, 61; sign. 60, p. 10, 61, 75, 90; sign. 61, p. 34, 35, 60, 86; sign. 62, p. 7, 29, 31, 35, 37, 44, 65, 67, 78, 80; sign. 63, p. 11, 13, 16, 58, 60; sign. 64, p. 3, 5, 10, 15, 19, 21, 23, 25, 28, 30, 33, 36, 41, 45, 55, 57, 59; sign. 65, p. 1, 3, 6, 13, 15, 18, 24, 28, 32, 34, 37, 39, 41, 43, 45, 50, 57, 61, 66, 69, 72, 73, 76; sign. 66, p. 1, 7, 14, 18, 19, 22, 26, 30, 34, 46, 47, 55, 58, 64, 68, 70–73, 78; sign. 67, p. 3, 4, 8, 9, 16, 18, 23, 27, 39, 51, 53, 56, 65, 67, 71, 78, 82, 86; sign. 68, p. 1, 3, 5, 8, 12, 14, 16, 23, 28, 31, 33, 36, 38, 41, 43, 45, 48, 50, 54, 56, 58, 60; sign. 69, p. 2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 18, 20, 25–27, 39, 41, 46, 62, 64, 66, 77; sign. 70, p. 4, 11, 14, 16, 24, 31, 34, 37, 39, 41, 48, 50, 52, 55, 57, 59; sign. 71, p. 1, 3, 5, 10, 14, 16, 18, 20, 22, 24, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 52, 56, 58; sign. 72, p. 3, 5, 7, 10, 13, 16, 20, 28, 31, 37, 40, 41, 44, 49, 56, 64, 67, 71, 74; sign. 73, p. 4, 9, 10, 12, 20, 24, 26, 30, 37, 41, 43, 47, 53, 58, 67, 69, 73; sign. 74, p. 1, 7, 11, 15, 17, 20, 27, 30, 34, 38, 40, 43, 45, 51, 56, 57, 59, 61; sign. 75, p. 2, 8, 10, 16, 18, 21, 23, 25, 27, 30, 32, 36, 42, 44, 48, 53; sign. 76, p. 2, 10, 21, 26, 30, 35, 37, 39, 41, 53, 56, 57, 59, 61, 63; sign. 77, p. 1, 4, 6, 8, 14, 16, 18, 21, 25, 27, 30–32, 35, 38, 40, 44, 46, 48, 50, 62; sign. 78, p. 4, 6, 11, 16, 32, 32, 35, 48, 50, 52, 54, 56, 68; sign. 79, p. 1, 3, 5, 7, 10, 12, 16, 18, 21, 23, 38, 40, 54, 56; sign. 80, p. 3, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 21, 22, 24, 26, 32, 35, 37, 39, 41, 46, 48, 53, 54, 56, 59, 62; sign. 81, p. 1, 2, 5, 8, 10, 13, 15, 19, 21, 25, 28, 32, 34, 39, 42, 44, 46, 52, 56, 64, 69; sign. 82, p. 2, 3, 6, 7, 10, 14, 17, 18, 21, 24, 26, 32, 34, 36; sign. 91, p. 61; sign. 94, 15; sign. 95, p. 1; sign. 100, p. 13, 20, 28, 39, 49.

⁷ Ten pat, sign. 45, p. 4, 7.

⁸ Ten pat, Archiwum Radziwiłłów z Nieborowa, dz. I, nr. 4

⁹ Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), F1–440, F3–124, 132, 134, 144, 584, F6–283, 310, 312; B. Czart., sygn. 2580 IV – *Listy i autografy znakomitych osób*, t. I: *Wiek XVII, Listy osób współczesnych z l. 1595 i 1600–1699*, nr. 12, 15–29 ir kt.

¹⁰ L. M a t e r o t, *Les Oeuvres [...] Ou l'on comprend facilement la maniere de bien et proprement escrire toute sorte de lettre italienne selon l'usage de ce siècle*, Avignon, 1608, prieiga per internetą: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8622047/f1.item> [žr. 2020 06 02].

¹¹ Išsamiau terminijos problemos aptariamoms: R. Č a p a i t ė, Naujųjų laikų lotyniškojo kursyvo terminijos problemos, *LIM*, 2020/1, 2020, p. 165–185.

gotikinio kursyvo atmainos *Kurrente, Kanzlei, Fraktur*). Atsižvelgiant į istoriografijoje pabrėžiamą termino *humanistinis kursyvas* (sinonimiškai *humanistinis raštas, humanistinis raštinės raštas*), kai kalbama apie naujuosius laikus, sąlygiškumą¹² ir susiklosčiusią vartojimo tradiciją¹³, *humanistinis kursyvas* vartojamas kaip bendrasis terminas. Juo apimamos XV a. kanceliarijose ir raštinėse funkcionavę *humanistinio kursyvo* variantai, Italijoje XVI a. pirmojoje pusėje susiformavusi renesansinė, o amžiaus antrojoje pusėje – barokinė bei XVII a. pradžioje Prancūzijoje sukurta klasicistinė raštinės humanistinio kursyvo atmainos. XVI a. antrosios pusės – XVII a. humanistinio kursyvo atmainas įvardijant tiksliau, pagrindinis kriterijus yra duktas. Italijos kaligrafų XVI a. antrojoje pusėje sukurta barokinė humanistinio kursyvo atmaina, kurios pagrindiniai požymiai yra *b, d, f, h, k, l*, ilgosios *s* iškeltinės viršūnėje suformuotas pastorinimas, vadinamoji *testeggiata* (galvelė) arba daryta kilpelė bei *f, y, p, q, s* ilgiosios nuleistinė, užbaigta įžulnia ar horizontalia pėdele arba kilpele¹⁴, vadinamas *itališkąja humanistine bastarda*, sinonimiškai – *testeggiata* stiliaus kursyvu. XVII a. pradžioje Prancūzijoje Lucas'o Materot'o sukurta humanistinio kursyvo atmaina¹⁵ įvardijama *prancūziškąja humanistine bastarda*, sinonimiškai *itališkąja-prancūziškąja bastarda*. Pagrindiniai jos požymiai: raidžių iškeltinė tiesi, be *testeggiata*, nuleistinė – tiesi, be pėdelės, raidžių lankai užapvalinti; raidės žodžiuose sujungtos pagalbine jungties linija, bet tik tada, kai tą leidžia natūralūs jų pavidalai, o jungtis telpa eilutės vidurio juostoje; raidžių linijos plonos, su vos matomu reljefiškumu. Rašant greitai ir ne itin kruopščiai, raidžių iškeltinėje buvo daroma nedidelė kilpelė ir laisviau jungiamos raidės¹⁶. Pagal duktą sąlygiškai skiriamos trys mišriojo

¹² M. Steinmann, Die humanistische Schrift und die Anfänge des Humanismus in Basel, *Archiv für Diplomatik. Schriftgeschichte, Siegel und Wappenkunde* (toliau – AD), 1976, Bd 22, S. 379.

¹³ Ten pat, p. 379; J. Słowiński, *Rozwój pisma łacińskiego w Polsce XVI–XVIII wieku*, Lublin, 1992, s. 18, 70–118; H. Gutzwiller, Die Entwicklung der Schrift in der Neuzeit, AD, 1992, Bd 38, S. 418–421; Fr. Muzika, *Die schöne Schrift in der Entwicklung des lateinischen Alphabets*, Bd II, Praha, 1965, S. 73, 74, 85, 86; H. Малов, *Происхождение современного письма. Палеография французских документов конца XV–XVIII в.*, Москва, 1975, с. 41–86; K. Bobowski, *Ewolucja pisma neogotyckiego na Śląsku od początku XVI do połowy XX wieku*, Wrocław–Warszawa, 1992, s. 11; Fr. Steffens, *Lateinische Paläographie. 125 Tafeln in Lichtdruck mit gegenüberstehender Transkription nebst Erläuterungen und einer systematischen Darstellung der Entwicklung der lateinischen Schrift*, Trier, 1903, S. XXIV–XXVI.

¹⁴ G. F. Cresci, *Il Perfetto Cancellaresco Corsivo*, Roma, M.D. LXXIX. [1579], prieiga per internetą: <https://archive.org/details/ilperfettocancel00cres/page/n4/mode/2up> [žr. 2020 06 02]; J. Słowiński, *Rozwój pisma...*, s. 104–113; Fr. Muzika, min. veik., t. II, p. 234; B. H. Малов, min. veik., p. 51–56; A. Gieysztor, *Zarys dziejów pisma łacińskiego*, Warszawa, 1973, s. 179–181; A. Petrucci, *Breve storia della scrittura Latina. Nuova edizione riveduta e aggiornata*, Roma, 1992, p. 198–200.

¹⁵ L. Materot, min. veik.; J. Słowiński, *Rozwój pisma...*, s. 18, 118; A. Gieysztor, min. veik., p. 183, 184; B. H. Малов, min. veik., p. 110.

¹⁶ J. Słowiński, *Rozwój pisma...*, s. 118; A. Gieysztor, min. veik., p. 183, 184; B. H. Малов, min. veik., p. 110.

kursyvo variacijos: gotikinis-humanistinis kursyvas, jame yra humanistinių ir gotikinių elementų; humanistinis kursyvas, turintis itališkosios humanistinės bastardos ir prancūziškosios humanistinės bastardos požymių; mišrusis kursyvas, kuriame yra itališkosios humanistinės ir prancūziškosios humanistinės bastardų bei gotikinio kursyvo elementų.

Verta bent trumpai pristatyti B. Radvilos autografo raidai daug įtakos turėjusį Vakarų ir Vidurio Europos lotyniškojo kursyvo kontekstą. Gotikinio ir humanistinio kursyvų koegzistencija lėmė daugelyje valstybių ar regionų susiklosčiusią vadinamąją dviraštybę (*Zweischriftigkeit*)¹⁷. XVII a. ne vienoje Vakarų Europos valstybėje (pvz., Vokietijoje, Anglijoje, Olandijoje, Prancūzijoje ir kt.) savu laikytas nacionalinis gotikinis kursyvas¹⁸. Nacionaliniai gotikiniai kursyvai (pvz., vokiškasis, prancūziškasis, olandiškasis, angliškasis ir kt.) skyrėsi duktu, raidžių pavidalais¹⁹. Kita vertus, humanistinis kursyvas jau nuo XVI a. pradžios buvo tapęs privaloma išsilavinimo dalimi²⁰. XVI a. raštinės humanistinio kursyvo madas diktavo Italijos kaligrafai²¹. XVII a. pradžioje humanistinio kursyvo kaligrafines iniciatyvas perėmė Prancūzijos kaligrafai²². 1608 m. Avinjone išspausdintame kaligrafo L. Materot'o veikale *Les Oeuvres* greta itališkosios humanistinės bastardos buvo pateikta itališkosios–prancūziškosios bastardos pavyzdžių²³. Kaligrafai šį kursyvą vadino *la lettre italienne bastarde à la française* arba *bastarde italienne*²⁴. Prancūziškoji humanistinė bastarda valstybėse plito pamažu, įvairiu laiku ir

¹⁷ Fr. Beck und L. Fr. Beck, *Die lateinische Schrift. Schriftzeugnisse aus dem deutschen Sprachgebiet vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Köln–Weimar–Wien, 2007, S. 59, 61, 62, 104; J. Słowiński, Nauczanie pisanie w szkołach Toruńskich XVI–XVIII w., *Zapiski Historyczne*, t. 5, 1990, nr 4, s. 21–42.

¹⁸ Fr. Beck und L. Fr. Beck, min. veik., p. 59, 61–63, 70–82; Fr. Beck, Die „Deutsche Schrift“ – medium in fünf Jahrhunderten deutschen Geschichte, *AD*, Bd 37, 1991, S. 461–469; H. Gutzwiller, min. veik., p. 385, 386, 396–411, 421–429, lent. 13–16, 19–23, Nr. 19–23, p. 478–485; L. Santifaller, *Bozner Schreibrschriften der Neuzeit 1500–1851. Beiträge zu Paläographie. Mit 111 Tafeln, Schriften des Instituts für Grenz- und Auslandsdeutschum an der Universität Marburg*, Heft 7, Jene, 1930, S. 4, 33, 36, 39–58, 64; Fr. Muzika, *Die schöne Schrift in der Entwicklung des lateinischen Alphabets*, t. I, Praha, 1965, S. 426–439, 451–460, 462, 463, 465–469, 529–539; Fr. Muzika, min. veik., t. II, p. 235; B. H. Малов, min. veik., p. 57–71, 88–101, lent. 31–38, 43–49; Fr. Steffens, min. veik., p. XXVI–XXVII, t. p. lent. 118b, 119ab, 120, 121abcd, 123ab.

¹⁹ Fr. Beck und L. Fr. Beck, min. veik., p. 70–82, ilustr. 149, 151; L. Santifaller, min. veik., p. 39–58; Fr. Muzika, min. veik., t. I, p. 434–439, 456–458, 464–470, 532, 534, 536–539; B. H. Малов, min. veik., p. 88–103, lent. 31–38, 43–49.

²⁰ M. Steinmann, min. veik., p. 379.

²¹ B. H. Малов, min. veik., p. 42.

²² J. Słowiński, *Rozwój pisma...*, s. 117; Fr. Muzika, min. veik., t. II, p. 235.

²³ L. Materot, min. veik., l. 45, 46; J. Słowiński, *Rozwój pisma...*, s. 118; B. H. Малов, min. veik., p. 108.

²⁴ J. Słowiński, *Rozwój pisma...*, s. 18, 118; A. Gieysztog, min. veik., p. 183, 184; B. H. Малов, min. veik., p. 110; Fr. Muzika, min. veik., t. II, p. 243.

skirtingu tempu²⁵. Tad Vakarų ir Vidurio Europoje XVII a. pirmojoje pusėje – viduryje greta nacionalinių gotikinių kursyvų vartota itališkoji humanistinė bastarda bei palengva sklidusi prancūziškoji humanistinė bastarda. Tik kitaip nei nacionaliniams gotikiniams kursyvams, humanistinei itališkajai bei prancūziškajai humanistinei bastardoms buvo būdingas bendraeuropinis universalumas. Įvairiose valstybėse vartoti tie patys jų variantai bei gausybė modifikacijų²⁶. Nacionalinių gotikinių kursyvų ir humanistinio kursyvo koegzistavimas lėmė mišriųjų kursyvų įvairovę.

XVII a. pirmojoje pusėje – viduryje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) vartotas lotyniškasis kursyvas kol kas išsamiau neanalizuotas. Vis dėlto remiantis šaltiniais galima teigti, kad vyravo itališkoji humanistinė bastarda, vartoti įvairūs kaligrafiniai renesansinio humanistinio raštinės rašto ar formaliojo kursyvo variantai. Jais parašyti daugelis Lietuvos didikų ir aukštųjų bažnyčios hierarchų dokumentų bei korespondencijos²⁷. Korespondencija vokiečių kalba rašyta vokiškuoju gotikiniu kursyvu, vartotas įvairus mišrusis kursyvas (apie tai toliau aptariant B. Radvilos autografą). Sunku pasakyti, nuo kada ir kaip sparčiai LDK plito prancūziškoji humanistinė bastarda. Janas Słowiński teigia, kad Lenkijoje prancūziškosios bastardos sklaida prasidėjo XVII a. antrojoje pusėje ir įvairiose aplinkose tai vyko šiek tiek skirtingu laiku²⁸.

Nacionalinių gotikinių kursyvų ir humanistinio kursyvo koegzistencija lėmė, kad valstybėse, neretai ir regionuose, raštinėse ar net aplinkose (pvz., universitetų, notarų, finansininkų ir kt.) susiklostė nuostatos, apibrėžusios gotikinio ir humanistinio kursyvų vartojimą²⁹. Tekstai nacionalinėmis kalbomis valstybėse (kuriose savas raštas buvo nacionalinis gotikinis kursyvas), priklausomai nuo kanceliarijos ar raštinės, aplinkos, tekstų paskirties, pačių rašiusiųjų ir kt., dažniausiai rašyti įvairiais nacionalinio gotikinio kursyvo variantais (bet buvo vartojamas ir humanistinis kursyvas)³⁰. Tekstai lotynų kalba arba kitomis kalbomis – viena iš humanistinio kursyvo atmainų.

1620 m. gegužės 3 d. Gdanske gimęs Boguslavas, būdamas septynių mėnesių, neteko tėvo. Jonušas Radvila mirė tų pačių metų gruodžio 3 d., testamentu vieninteliu sūnaus

²⁵ J. Słowiński, *Rozwój pisma...*, s. 18, 118.

²⁶ Ten pat, p. 108, 131.

²⁷ LMAVB RS, F1–440, F3–124, 132, 134, 144, 584, F6–283, 310, 312. Pavyzdžiui, itališkąją humanistine bastarda parašytas 1653 m. balandžio 29 d. Jurgio Hlebavičiaus laiškas Jonušui Radvilai, to paties adresanto 1664, 1667, 1668 m. laišakai Vilniaus vaivadais ir kt. – B. Czart., sygn. 2580 IV, nr. 12, 15–29 ir kt.

²⁸ J. Słowiński, *Rozwój pisma...*, s. 126, 127; A. Gieysztor, min. veik., p. 193.

²⁹ Fr. Beck und L. Fr. Beck, min. veik., p. 59, 101–104; H. Gutzwiller, min. veik., p. 421; L. Santifaller, min. veik., p. 34, 36; Fr. Muzika, min. veik., t. I, p. 434, 439, 455, 456, 466, 469, 537, 538; A. Gieysztor, min. veik., p. 185–189; B. H. Малов, min. veik., p. 57–124; J. Słowiński, *Nauczanie pisanie...*, s. 21–42.

³⁰ Fr. Beck und L. Fr. Beck, min. veik., p. 59, 61–63; B. H. Малов, min. veik., p. 97–124, A. Gieysztor, min. veik., p. 184–187.

globėju paskyręs savo brolių iš tėvo pusės Kristupą II Radvilą³¹. Pirmus septynerius metus Boguslavą prižiūrėjo motina Elžbieta Sofija, Brandenburgo elektoriaus Johanno Georgo von Brandenburgo ir Elžbietos Anhalt Zerbst dukra. Jaunasis kunigaikštis augo motinos vokiškame dvare, tai Elbinge, tai Gdanske, tai Smoldzine prie Gdansko, o maždaug nuo 1624 m. – Lichtenbergo pilyje Frankonijoje³². 1628 m. motinai ištekėjus antrą kartą (už Julijaus Henriko, Saksonijos-Lauenburgo kunigaikščio), laikantis sutarties tarp jos ir Kristupo II Radvilos, aštuonerių Boguslavas buvo patikėtas dėdės globai. 1628 m. kunigaikštienė su vyru ir vaikais atvyko į Lietuvą, o rugpjūčio 22 d. Vilniuje Boguslavas buvo perduotas dėdei. Į jo dvarą Dolatičiuose atvyko spalio pradžioje. Kristupui II Radvilai atiteko pareiga rūpintis tolesniu sūnėno auklėjimu ir lavinimu³³. 1628 m. gruodį – 1629 m. lapkritį Boguslavas mokėsi Kėdainių evangelikų reformatų mokykloje. 1630–1631 m. jo edukacija vyko Kristupo II Radvilos žmonos Onos Kiškaitės dvaruose Dolatičiuose ir Rubeževičiuose³⁴. 1632 m. ir kurį laiką 1635 m. didikas pramaišui mokėsi Kėdainiuose ir Vilniuje buvusiose evangelikų reformatų mokyklose³⁵.

Analizuojant Boguslavo autografaus vaikystėje, disponuojama negausia ir fragmentiška medžiaga³⁶. Itin daug klausimų kelia du ankstyvi mažamečio kunigaikščio „autografai“. Tai du Boguslavo vardu 1622 m. Kristupui II Radvilai iš Gdansko ir vienas 1623 m. iš Smoldzino parašyti laišukai lenkų kalba (1, 2 pav.)³⁷. Išsakytini tik keli svarstymai. 1622 m. laiškų tekstas ir subskripcija bei 1623 m. laiško tekstas parašyti suaugusiojo ranka. 1622 m. laiškuose patvirtinimas *reka swq*, o 1623 m. laiške data, subskripcija, parašas ir patvirtinimas išvedžioti negrabiai, kita ranka. T. Wasilewskis teigia, kad pasirašė pats Boguslavas vaikiška ranka³⁸. Teiginys yra truputį tikslintinas. 1622 m. mažametis kunigaikštis laiškų nepasirašė. Jo rankai priklauso tik laiškų patvirtinimas *reka swq*.

³¹ M. Chachaj, min. veik., p. 84; T. Wasilewskis, *Zarys dziejów...*, s. 12; T. Wasilewskis, *Radziwiłł Bogusław*, s. 161; T. Wasilewskis klaidingai nurodo, jog Jonušas Radvila sūnaus globėju paskyrė Kristupą Radvilą Perkūną, žr. ten pat.

³² T. Wasilewskis, *Zarys dziejów...*, s. 14; T. Wasilewskis, *Radziwiłł Bogusław...*, s. 161; B. Kalicki, min. veik., p. 11.

³³ B. Radziwiłł, min. veik., p. 121; T. Wasilewskis, *Zarys dziejów...*, s. 15–19; T. Wasilewskis, *Radziwiłł Bogusław*, s. 161; M. Chachaj, min. veik., p. 84; B. Kalicki, min. veik., p. 11.

³⁴ B. Radziwiłł, min. veik., p. 121, 122; T. Wasilewskis, *Zarys dziejów...*, s. 16–19; T. Wasilewskis, *Radziwiłł Bogusław*, s. 161; M. Chachaj, min. veik., p. 84.

³⁵ B. Radziwiłł, min. veik., p. 122. Apie Boguslavo mokymąsi 1635 m. istoriografijoje nuomonės skiriasi. Teigiama, kad kunigaikštis mokėsi iki 1635 m.: M. Chachaj, min. veik., p. 84. Nurodoma, kad jis mokėsi 1635 m. pavasarį ir trumpai vasarą: T. Wasilewskis, *Radziwiłł Bogusław...*, s. 161; T. Wasilewskis, *Zarys dziejów...*, p. 19.

³⁶ AGAD, AR, dz. IV, sygn. 45, p. 4, 7, 9, 13, 15, 17, 19, 21, 23, 25, 27, 29–34, 39–44; B. Czart., sygn. 2573 IV, nr. 12.

³⁷ AGAD, AR, dz. IV, sygn. 45, p. 4, 7, 9.

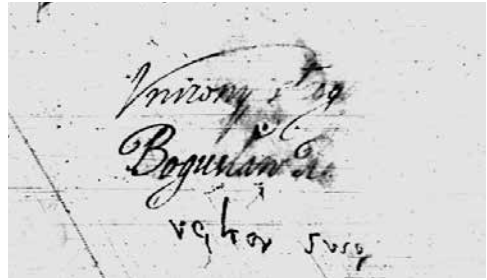
³⁸ T. Wasilewskis, *Zarys dziejów...*, s. 14.

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad 1622 m. Boguslavui nebuvo nė dvejų, o 1623 m. – nė trejų metų. Tad kyla klausimas, kiek iš tiesų tuose „autografuose“ yra mažamečio kunigaikščio rankos. Darytinos kelios prielaidos. Viena – patvirtinimą išvedžiojo kažkas iš suaugusiųjų, paėmęs mažojo didiko ranką. Antra – galbūt būta dviejų asmenų. Šį svarstymą suponuoja truputį besiskiriantis patvirtinimo *ręką swą* duktas, parašymo „kokybė“, kai kurių raidžių pavidalai. Abiejuose laiškuose patvirtinimas išvedžiotas pieštinio dukto humanistiniu raštu. Raidės žodžiuose nesujungtos, tarp jų nemaži tarpai. Tačiau sausio 3 d. laiške Boguslavo „autografas“ truputį dailesnis (žr. 1 pav.), nesklandūs, bet daugiau mažiau išlaikyti taisyklingi raidžių pavidalai. Raidės pasvirusios į kairę arba statmenos. Taisyklinga *r* skeltoji. Dviem plunksnos brūkštelėjimais parašytos *k* iškeltinė tiesi, be kilpos. Gana dailios *q* ir *ę*, vartojama *s* trumpoji.

Balandžio 4 d. laiške kunigaikščio ranka tarsi mažiau „klusni“ (žr. 2 pav.). Neatitraukiant plunksnos nupiešta *k*. Raidė neišbaigta. Jos iškeltinė, kitaip nei sausio 3 d. „autografe“, truputį išgaubta į dešinę. Vietoj *s* trumposios vartojama *s* ilgoji. Ji nubrėžta kaip tiesus brūkšnys. Žinoma, kita *s* forma nebūtinai reiškia, kad kunigaikščio ranką vedžiojo kitas asmuo. Buvo įprasta, kad tas pats asmuo (tai matyti ir suaugusio B. Radvilos autografe) vartojo ir ilgąją, ir trumpąją *s* formas. Raidė *w* brūkštelėta per du kartus. Gana sklaidi *r*, mažamečio rankai per sudėtingos kursyvi ir dinamiška *ę* bei *a* (aptakiu lanku).

Darytina atsargi prielaida, kad vienas iš suaugusiųjų, vedžiojusių Boguslavo ranką 1622 m. laiškuose, suėmęs kunigaikščio ranką ir 1623 m. sausio 10 d. laiške išvedžiojo datą, subskripciją, parašą ir patvirtinimą. Mažamečiui tai nemažas įrašas. Įrašo pradžioje kunigaikščio ranka „klusnesnė“. „Rašant“ patvirtinimą *ręką swą* – mažiau klusni (žr. 3 pav.).

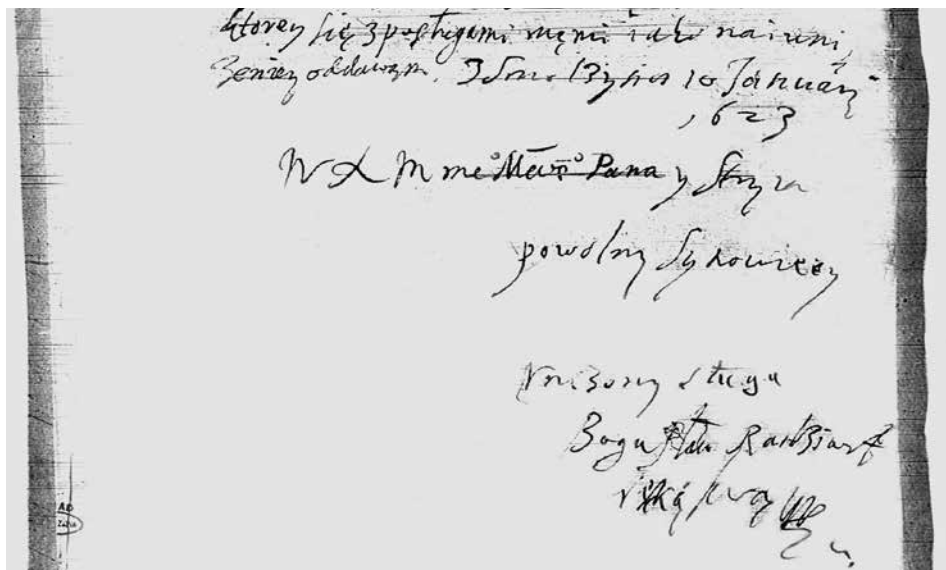
Aiškinantis Boguslavo autografo raidą, liko neatsakyta, ar motinos priežiūroje būdamas Boguslavas buvo pradėtas mokyti rašyti vokiškuoju gotikiniu kursyvu. Tai svarstant

1 pav. 1622 m. sausio 3 d. B. Radvilos ranka išvedžiotas patvirtinimas *ręką swą*. Laiško Kristupui II Radvilai fragmentas. AGAD, AR, dz. IV, sygn. 45, p. 4.

2 pav. 1622 m. balandžio 4 d. B. Radvilos ranka išvedžiotas patvirtinimas *ręką swą*. Laiško Kristupui II Radvilai fragmentas. AGAD, AR, dz. IV, sygn. 45, p. 7.

3 pav. 1623 m. sausio 10 d. B. Radvilos ranka išvedžiota data, subskripcija, parašas ir patvirtinimas. Laiško Kristupui II Radvilai fragmentas. AGAD, AR, dz. IV, sygn. 45, p. 9.

atkreiptinas dėmesys į kelis dalykus. Viena – Elžbietos Sofijos Radvilienės aplinkoje savas buvo vokiškasis gotikinis kursyvas. Antra – humanistinio kursyvo įvaldymas buvo privaloma išsilavinimo dalis. Minėtuose 1622–1623 m. Kristupui II Radvilai Boguslavo vardu parašytuose laiškuose lenkų kalba vartota itališkoji humanistinė bastarda. Didiko „autografas“ padarytas humanistiniu raštu. Iš vokiškojo motinos dvaro atvykęs Boguslavas kalbėjo vokiškai, bet nemokėjo lenkų kalbos³⁹. Atsižvelgiant į tai, kad valstybėse, regionuose, aplinkose ir kt., kur funkcionavo dviraštystė (t. y. gotikinis ir humanistinis kursyvai)⁴⁰, o taip buvo ir jo motinos dvare, reikalauta įvaldyti abu kursyvus, keltina atsargi hipotezė, kad galbūt jis tuo pačiu metu buvo mokomas rašyti ir gotikiniu, ir humanistiniu kursyvais.

1629–1633 m. B. Radvilos autografas liudija, kad mokant kunigaikštį daug dėmesio skirta plunksnos valdymo menui. 1629 m. kovo, balandžio ir liepos mėnesiais iš Kėdainių dėdei sūnėno parašyti trys laišukai lenkų kalba rodo, kad jis mokėsi rašyti vienu iš *testeggiata* stiliaus kursyvo variantų (toliau straipsnyje sąlygiškai vadinamu pirmuoju; žr. 4 pav.)⁴¹.

³⁹T. Wasilewski, *Zarys dziejów...*, s. 15, 22; B. Kalicki, *min. veik.*, p. 11.

⁴⁰J. Słowiński, *Nauczanie pisanía...*, s. 21–42.

⁴¹AGAD, AR, dz. IV, sygn. 45, p. 13, 15, 17, 18.

Święcone *Hiqze*.

Mog Młowy Panie Strijiu y Dobrodzieiu.

Les' mie W. D. M. w liście do Namiesnika swego
nie przepomniał, owszem w kilku słowach aśekt
y miłość swą ku mnie wyrazić raczył, Unizenie
dziękuję. Ja też w modlitwach moich nigdy W.
D. M. zdrowie, rady, y wszystkie zamysły szczę-
ściu y ku chwale swej świętey, a nas wprytekich
pocieszę y ozdobie obracał. Bóg y teraz życząc
y nadchodzącymi z Martwychskania Pańskiego
Świętę W. D. M. pozdrawiając. Onegoż Młowey
Łasce pilnie się oddać. Z krynian 11 April 1629

naprzeciwem
za prof. abp. W. D. M.

W. D. M. mo' wielce M. Pana
y Strijia.

powołay Synowice
y Huga.

Bogusławo Radziwiłł

4 pav. 1629 m. balandžio 11 d. B. Radvilos ranka parašytas laiškas Kristupui II Radvilai. AGAD, AR, dz. IV, sygn. 45, p. 15. (Pirmasis variantas).

Boguslavas rašė labai kruopščiai. Devynmečio rankai tai dailiraštis. Kunigaikščio autografas – pieštinis ir labai puošnus. *Testeggiata* stiliaus kursyvo varianto, kuriuo didikas rašė, taisyklingai versijai veikiausiai buvo būdingos į dešinę pasvirusios raidės. Boguslavo autografe raidžių posvyris truputį įvairuoja. Iškeltinę ar nuleistinę turinčios raidės dažniausiai pakrypusios į dešinę, bet yra ir statmenų. Žemosios raidės dažniau pakrypusios į dešinę, nei statmenos. Raidės žodžiuose išdėstytos netankiai, tarp jų nemaži tarpeliai. Žodžiuose vyrauja nesujungtos raidės, bet pasitaiko ir nekursyviai sujungtų. Raidės pieštinio dukto, parašytos atitraukiant plunksną, keliais jos braukimais. Autografui puošnumo suteikia *b, d, h, k, l* iškeltinės viršūnėje gana nuosekliai daryta galvelė (*testeggiata*), *o, f, y, p*, ilgosios *s* nuleistinėje – pėdelė. *b, d, h, k, l* iškeltinės aukštis truputį įvairuoja. Nuo neaukštos, prilygstančios maždaug vieno raidės korpuso⁴² aukščiui, iki gana aukštos, apimančios dviejų ar dviejų su puse korpusų aukštį. Iškeltinė daryta išlenkta, rečiau rieta, kartą kitą – tiesi. *Testeggiata* forma yra gana įvairi, nuo lašo iki sunkiai apibūdinamos (primenančios aptakų trikampį, trapeciją). Galvelei suformuoti reikėjo gerai išlavintos rankos ir puikaus plunksnos valdymo. Devynmečiui tai nebuvo lengva. Tad neretai vietoj pastorinimo iškeltinės viršūnė tėra užlenkta į dešinę. *f, y, p*, ilgosios *s* nuleistinė nutęsta per vieną su puse, du ar du su puse korpusų aukštį. Pagal tolygų plunksnos brėžį manytina, kad Boguslavui geriau sekėsi *f, y, p* nuleistinę užbaigti daugiau ar mažiau raiškia pėdele. Pėdelės dydis įvairuoja, bet forma gana vienoda. *s* ilgosios nuleistinė yra aptakiai užlenkta į kairę ir užbaigta arba pėdele, arba mažiųjų pastorinimu. Orientuotasi į stačiakampio formos raidžių korpusą. Todėl *a, b, c, d, p* lankas yra ovalo ar jo dalies formos. Kartais lankas (pvz., *a*) primena trikampį. Raidė *o* yra siauro ovalo formos. Antroji ir trečioji *m* vertikalės bei antroji *n* vertikalė viršuje ir apačioje neretai yra aptakiai laužtos. Toks aptakus *m* ir *n* vertikalė lūžis matyti Giovanni Francesco Cresci pateiktuose *testeggiata* stiliaus kursyvo pavyzdžiuose⁴³. Didžiašias raides (*B, M, P, R, S, X*) Boguslavas puošė riestomis ar išlenktomis linijomis ir pastorinimais. Tai itin pasireiškia trečiajame ir ketvirtajame jo vartotos itališkosios bastardos variantuose. Raidžių *B, R* vertikalė yra dviguba. Tai yra vienas vėlyvojo *testeggiata* stiliaus kursyvo požymių, fiksuojamas įvairiuose to laiko šaltiniuose⁴⁴.

⁴² Šiame straipsnyje terminas *raidės korpusas* vartojamas apibrėžiant eilutės vidurio juostoje telpančių raidžių aukštį ir plotį. Atskaitos raidės yra *n, u*. Kalbant apie iškeltinę ar nuleistinę turinčias raides *b, d, h, k, g, p, q*, korpusu vadinama eilutės vidurio juostoje talpinama jų dalis. Plačiau apie terminą žr. R. Č a p a i t ė, *Gotikinis kursyvas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto raštinėje*, Vilnius, 2007, p. 52.

⁴³ G. F. C r e s c i, *Il Perfetto Cancellaresco...*; G. F. C r e s c i, *Essempare di piu sorti lettere di Gio. Francesco Cresci milanese scrittore della libreria apostolica. Doue si dimostra la vera et nuoua forma dello scriuere cancellaresco corsiuo, da lui ritrouata*, per Antonio Blado ad istanza del autore.

⁴⁴ J. S ł o w i ŋ s k i, *Rozwój pisma...*, s. 108; G. F. C r e s c i, *Essempare...*, pav. XXI.

1630–1631 m. Boguslavas buvo jo tetos Onos Kiškaitės Radvilienės dvaruose. Čia atkreiptinas dėmesys į labai svarbų momentą, pasikartosiantį ir vėliau. Boguslavo autografas skatina daryti prielaidą, kad tuo laiku plunksną valdyti galbūt jį mokė kiti asmenys. 1630 m. birželio 17 d. ir rugpjūčio 20 d. iš Doliatičių Kristupui II Radvilai skirtus laiškus sūnėnas parašė kitu itališkosios humanistinės bastardos variantu (toliau sąlygiškai vadinamu antruoju; žr. 5 pav.)⁴⁵ nei tas, kuriuo parašyti minėti 1629 m. laišakai iš Kėdainių⁴⁶. Boguslavas rašė rūpestingai, bet tai ne dailiausias. Autografas – pieštinis, nepuošnus. Nuo pirmojo varianto skiriasi daktu. Rugpjūčio 20 d. laiške didiko autografe vyrauja į dešinę pasvirusios raidės, bet pasitaiko ir statmenų⁴⁷. Raidės žodžiuose išdėstytos itin glaustai. Tarp jų beveik nėra tarpelių, tad susidaro įspūdis, kad žodžiuose jos sujungtos. Vis dėlto raidės dažniau nesujungtos, nei sujungtos nekursyviai ar tiesiog viena prie kitos prišlietos. Kartą kitą pasitaikanti kursyvi raidžių jungtis pagal atlikimą yra pieštinė. Raidės nekursyvaus dukto, parašytos atitraukiant plunksną, keliais jos braukimais. Lyginant su pirmuoju Boguslavo vartotu *testeggiata* stiliaus kursyvo variantu, šis skiriasi dekoru. Raidžių *b, d, h, k, l* iškeltinė neaukšta, apie vieno ar vieno su puse korpuso aukščio. Pasitaikanti gana aukšta yra apie dviejų korpusų aukščio (pirmoje laiško eilutėje *d, k*). Iškeltinė truputį išlenkta, kartais – tiesi. Jos viršūnė be „galvelės“, tik kartais nežymiai, o kartais smarkiai užlenkta dešinėn. Raidžių *f, y, p* nuleistinė neilga, nutęsta per vieną ar vieną su puse korpuso. Užbaigiant nuleistinė aptakiai ir smarkiai užlenkta į kairę, tik kartą kitą pasitaiko užbaigta mažyte pėdele. Raidžių korpusai yra itin aukšti, siauro ovalo ar suaptakinto stačiakampio formos. Dėl to *a, b, c, d, g, p* lankas yra itin siauras, o žemosios raidės gerokai aukštesnės (nei pirmame variante). Paaukštinti ir siauri raidžių korpusai yra bendroji tendencija, išryškėjusi po XVII a. antrojo dešimtmečio⁴⁸. Raidės *b* lanko apačia nusmailinta, tad jis primena trikampį. Antrosios ir trečiosios *m* vertikalių bei antrosios *n* vertikalės viršus yra nežymiai laužtas. Kitaip nei 1629 m. laiškuose, 1630 m. rugpjūčio 20 d. laiške Boguslavas vartoja tik *s* trumpąją, o didžiosios raidės yra nepuošnios. Vienintelis dekoru elementas yra gėlyte užbaigta paskutinė jo pavardės raidė.

Didikui rašant skirtingais humanistinės bastardos variantais, jų požymiai kartais persipindavo. 1630 m. birželio 17 d. laiške dėdei Boguslavo autografe matyti pirmojo ir antrojo itališkosios bastardos variantų požymiai⁴⁹. Sunku pasakyti, kas tą lėmė. Galbūt tai, kad rašyta kruopščiai, bet ne dailiausiai. O gal tai buvo paties Boguslavo inspiracijos. Autografas pieštinio dukto. Vyrauja statmenos raidės, bet pasitaiko pasvirusių į dešinę ar net

⁴⁵ AGAD, AR, dz. IV, sygn. 45, p. 19–21.

⁴⁶ Ten pat, p. 13, 15, 17.

⁴⁷ Ten pat, p. 21.

⁴⁸ J. Słowiński, *Rozwój pisma...*, s. 109, 110.

⁴⁹ AGAD, AR, dz. IV, sygn. 45, p. 19.

Kristupui
 Mojam wiaht Mstuijui Pion Strijui y Dobrodziui

Nuczim sie horzicij nie tresze, wotim moiem wsgolozeniu od W. H. M., uko galy
 stuzke, o dohym z dymu W. H. M. moio Mstuijui Pion Strijuszenka, do ktoroz
 ady Jan Bog W. H. M. dlugo fortuioie i moio waczyl on i hmoie suoy Swerby na pod
 gory. Opozycijny moczey y na o zabie hmoie naszego upozycijny tego zyxze. Ja wiazze
 przy piosuszczestuiw Starszym moiem o to sie stahwie dluzi czasu daczno nie tmoie
 Udzawam sie xalym z moiszemi poslugami moiem, do kosc W. H. M. moio Mstuijui
 Pion Strijui y Dobrodziui. z Pledatyz 20 kua Augustu Anno 1630

W. H. M. moio Mstuijui Pion Strijui y Dobrodziui

mariszy Slap y piodobry Sygnowca

Pion Strijui
 reha suoy

5 pav. 1630 m. rugpjūčio 20 d. B. Radvilos ranka parašytas laiškas Kristupui II Radvilai. AGAD, AR, dz. IV, sygn. 45, p. 21. (Antrasis variantas).

truputį – į kairę (pvz., *l, p, s* ilgoji). Abiejų variantų požymiai matyti raidžių išdėstyme žodžiuose bei raidžių pavidaluose. Raidės žodžiuose išdėstytos laisvai, bet tankiau nei pirmajame ir rečiau nei antrajame Boguslavo vartotuose *testeggiata* stiliaus kursyvo variantuose. Žodžiuose vyrauja nesujungtos raidės, bet yra ir nekursyviai sujungtų. Raidžių *d, h, k, l* iškeltinė atliepia antrąjį variantą. Yra neaukšta, vieno ar vieno su puse korpuso aukščio. Kartą kitą – aukštesnė, prilygstanti maždaug dviem korpusams. Orientuotasi į tiesią iškeltinę, bet pasitaiko ir truputį išlenkta. Iškeltinės viršūnė be *testeggiata*, tik gana smarkiai aptakiai užlenkta į dešinę. Raidžių *f, y, p*, ilgosios *s* nuleistinės ilgis įvairus. Nuo neilgos, apimančios maždaug vieną ar vieną su puse korpuso, iki gana ilgos, prilygstančios dviem ar dviem su puse korpuso. Nuleistinė užbaigta nemaža raiškia pėdele (tai pirmojo varianto požymis). Su antrojo varianto įtaka sietini siauro aukšto stačiakampio ar ovalo formos raidžių korpusai. Tik jie ne tokie aukšti kaip kunigaikščio autografe 1630 m. rugpjūčio 20 d. laiške, ir tai yra pirmojo varianto įtaka. Boguslavas birželio 17 d. laiške vartoja ir trumpąją, ir ilgąją *s* formas. Pastaroji užbaigta pėdele. Tai taip pat sietina su dviejų jo vartotų itališkosios humanistinės bastardos variantų samplaika. Vienu kitu spiraliniu užsukimu ir ar išlenktu brūkšniu papuoštos *M, S* irgi gali būti pirmojo varianto atgarsis.

1630 m. vienas iš Boguslavo mokytojų, Pawelas Demitrowiczius, Kristupui II Radvilai pranešė apie Boguslavo pažangą mokantis lotynų kalbos⁵⁰. 1630 m. spalio ir lapkričio mėnesiais tris laiškus dėdei Boguslavas parašė lotynų kalba⁵¹. Juose naudojo kitą labai dekoratyvų *testeggiata* stiliaus kursyvo variantą (sąlygiškai tai trečiasis variantas; žr. 6 pav.). Kunigaikščio autografo dailumas truputį įvairuoja. Vieną spalį ir vieną lapkritį laiškus Boguslavas parašė labai kruopščiai, dailia rašyba⁵². Ne taip dailiai – lapkričio 17 d. laišką⁵³. Kai rašė dailia rašyba – autografas pieštinio dukto, su vienu kitu kursyviu elementu. Sunku pasakyti, kokia raidžių padėtis buvo būdinga kunigaikščio vartoto itališkosios bastardos varianto kaligrafinei versijai. Didiko autografe raidžių posvyris truputį įvairuoja. Vyrauja į dešinę pakrypusios raidės, bet yra ir statmenų. Žodžiuose raidės išdėstytos gana laisvai, tarpeliai tarp jų maždaug per pusę korpuso. Žodžiuose vyrauja nesujungtos raidės, pasitaiko nekursyviai sujungtų, o kartą kitą ir kursyviai. Svarbu tai, kad kursyvi raidžių jungtis yra sklaidi, nepieštinė (pvz., *ve* žodyje *conveniam*) (žr. 6 pav.). Vyrauja nekursyviai keliais plunksnos braukimais parašytos raidės. Tačiau ir neatitraukiant plunksnos parašytos raidės pagal atlikimą yra labiau pieštinio dukto. Raidžių iškeltinė ar nuleistinė, lyginant su korpusu, yra gana aukšta ar ilga. Vyrauja aukšta, prilygstanti dviejų ar dviejų su puse korpusų aukščiui iškeltinė, bet pasitaiko ir žema, apie vieno

⁵⁰ T. Wasilewski, *Zarys dziejów...*, s. 18.

⁵¹ AGAD, AR, dz. IV, sygn. 45, p. 23, 25, 27.

⁵² Ten pat, p. 23, 27.

⁵³ Ten pat, p. 25.

~~M. Radvilai~~
Domine et Patruē mi honoratissime

Prima mihi scribendi carissa est ut Ill.^{mae} Cel.^{mi} V.^{rae} salutacionis honorificentiam exhibeam. Altera, ut eandem de meo misso mihi oronatio cane humilima petitione conveniam. Quam nihil affligentiae studiorum meorum detracturum de fide. ut Ill.^{mae} Cel.^{mi} V.^{rae} quam divitissime patria mihiq' serbo meo salutem.

Volatytis Kal: Octobr: A: 1630

Ill.^{mae} Cel.^{mi} V.^{rae}

devotissimus

nepos

Boguslaus Radvilai

6 pav. 1630 m. spalio mėn. B. Radvilos ranka parašytas laiškas Kristupui II Radvilai. AGAD, AR, dz. IV, sygn. 45, p. 23. (Trečiasis autografas).

raidės korpuso aukščio. Iškeltinė – tiesi, sykais – truputį išlenkta. Boguslavui jau sekėsi formuoti *testeggiata*. Tad raidžių *b, d, f, h, l* iškeltinės viršūnėje yra raiški, į dešinę pasukta lašo formos galvelė. Raidžių *y, f, q, p* nuleistinė ilga, žemyn nutęsta per du ar du su puse korpuso. Tik kartą kitą pasitaiko trumpa, apie vieno korpuso aukščio. Šiam itališkosios humanistinės bastardos variantui būdinga, kad tokios pačios formos (kaip iškeltinės galvelė) pastorinimu yra užbaigta į kairę užlenkta raidžių nuleistinė. Orientuotasi į stačiakampio formos raidžių korpusą. Tad *a, b, g, h, p, q* lankas primena ovalą ar yra jo dalies formos. Raidė *o* – ovalo formos. Raidžių *m, n* vertikalės sujungtos aptakiai. Jose nėra lūžio. Didžiosios raidės dailios, bet be papildomos puošybos.

Kaip minėta, lapkričio 17 d. laišką parašė dailiai, bet mažiau kruopščiai⁵⁴. Dešimtmečio rankos mostas ir plunksnos vedimas yra gerokai laisvesni. Vaikiškai rankai autografas yra pusiau kursyvus. Galbūt dėl mažesnės grafinės atidos rašant didiko autografe galima išvelgti antrojo itališkosios humanistinės bastardos varianto įtaką. Ji pasireiškia žodžiuose tankiau išdėstytomis raidėmis. Vyrauja į dešinę pasvirusios raidės. Žodžiuose pagausėjo kursyviai sujungtų raidžių. Lyginant su kunigaikščio dailia rašytiniu autografu, šiame *testeggiata* truputį pakitusi. Iškeltinės galvelė daugiau mažiau horizontali, yra ne lašo, bet sunkiai apibūdinamos formos. Raidžių nuleistinė užbaigta didesniu ar mažesniu lašelį primenančiu pastorinimu. Sunku pasakyti, ar tai netikslumas, ar kunigaikščio kaligrafiniai bandymai. Raidžių korpusai orientuoti į suaptakintą stačiakampį. Boguslavas vartojo ir daugiau puošybinių elementų. Tai spiralinės linijos bei varijuojant linijų pločiu sukuriamas grafinis kontrastas.

1632–1633 m. Boguslavas laiškų dėdei iš Kėdainių ir Vilniaus lotynų kalba parašė (arba įrašė subskripciją ir pasirašė, kai laišką parašė kitas asmuo⁵⁵) arba itin artima trečiojo varianto modifikacija, arba tai yra ketvirtasis jo vartotas itališkosios humanistinės bastardos variantas (toliau jis vadinamas ketvirtuoju variantu; žr. 7, 8 pav.)⁵⁶. Kunigaikštis užrašė ir daugumos laiškų dorsalinį adresą⁵⁷. Autografas pieštinio dukto, kaligrafinis ir labai dekoratyvus. Sukurtas įspūdis, kad raidės eilutės atžvilgiu yra statmenos, bet jų pasvirimas truputį įvairuoja. Raidės beveik vienodai dažnai yra ir nežymiai pakrypusios į dešinę, ir eilutei statmenos. Žodžiuose jos išdėstytos gana glaustai (maždaug pusės korpuso atstumu, kartais glausčiau). Žodžiuose vyrauja nekursyviai sujungtos raidės, yra nesujungtų. Pasitaiko ir kursyviai sujungtų, bet pagal atlikimą tai labiau pieštinė jungtis. Raidės pieštinio dukto, parašytos keliais plunksnos braukimais. Šiam *testeggiata* stiliaus kursyvo variantui būdinga neaukšta *b, d, h, k, l* iškeltinė ir neilga *f, y, p, q*, ilgosios *s*

⁵⁴ Ten pat, p. 25.

⁵⁵ Ten pat, p. 37.

⁵⁶ Ten pat, p. 29–35, 39–44; B. Czart., sygn. 2573 IV, nr. 12.

⁵⁷ AGAD, AR, dz. IV, sygn. 45, p. 29–34, 39–44; B. Czart., sygn. 2573 IV, nr. 12.

Illustrissime Princeps,
Domine Patris et Patris mi honorandissime.

Latina è contē firmationis, non immerito qm̄ slaviam concipienti assinetur:
latet. Vt enim iste, subitaneo impetu slaviam concipere assolūt, ita Cor homi-
nis, ex rebus secundis, latet. Archetypum huius rei in meo Nativitate
posuit. Nam simulac huius Illi Celsi Virescentissimus accipi potest,
considerandi, effectus laborum Illi Celsi Virescentis, quos mei gratia suscipere
re dignata est, ardeo scilicet supra, ut finem latet non inveniam. Porro genesi
grati mei causā, oneris et sanguinum susceptum est, ut totum, Clementia Duxtras
et Illi Celsi Virescentis, tribus. Annis, ut toto vitā meā curiculo, gratitudo
debita testimonio exhibeam. Hoc ergo, hoc gallicum, et Illi Celsi Virescentis
protectione commendo. Regiam. Is. May. 16. 1. 6. 32.

Illi Celsi Virescentis

devotissimus

meus.

Augustus Radvilis

incommissine .

Castra Ill^{is} Cels^{is} V^{is} adeunt, a Deo ceu fonte et auctore salutis omnium
 felicitatis Ill^{is} Cels^{is} V^{is} corde precatas sum. Isti, quod salva ac fortunata
 locum destinatum. divina Eius gratia, favente salutarer. Quis rei
 gratiam inferentiarum. usq. nihil carni mihi suggestum sit, utiq. merito
 tristor, nec. cibus me hac animi agilitate liberaticum confido, gratia
 goo in statu sit sanitas Ill^{is} Cels^{is} V^{is} intellectu. Permissu Ill^{is} Cels^{is} V^{is} am-
 mium meum. ad omnis generis officia, precatissimum. coram Jassuatis Il-
 lustrissimae Princeps hodie, testaturus sum, sermone hac, quam notat.
 lex iubet, ratio et honestas favent, observantia, referat. ad eam disci-
 plinam cultum, que mihi fructum studionum meorum locupletis,
 sinum olim possidet. Interea voto meo Deus Opt^{is} Maximus cle-
 mentissimè, largiat, ut fortitudine Ill^{is} C^{is} V^{is} hastium virtus re-
 tatis, florantis ac bene valentis mea citius expectatione, manus exocu-
 lare mihi liceat. Vitis s^{is} Marti. A. 1637.

Ill^{is} Cels^{is} V^{is}

devotissimus

negus
 Boguslaus Radziwiłł

nuleistinė. Iškeltinė yra vieno korpuso aukščio ar dar žemesnė. Daryta rieta, truputį išlenkta, kartais tiesi. Jos viršūnėje suformuota raiški lašo formos smarkiai į dešinę užlenkta *testeggiata*. Nuleistinės ilgis prilygsta vieno ar vieno su puse korpuso aukščiui. Nuleistinė brėžta tai truputį išlenkta, tai tiesi, užbaigta aptakiai į kairę pasuktu lašelio formos pastorinimu. Raidžių korpusai neaukšti, stačiakampio formos. *a, b, c, d, p* lankas yra ovalo ar jo dalies formos, kartais primena suaptakintą trapeciją ar trikampį (pvz., *a, b*). Raidė *o* yra ovalo formos. Neretai antroji ir trečioji *m* vertikalės bei antroji *n* vertikalė viršuje, kartais ir viršuje, ir apačioje yra laužtos.

Autografas rodo ne vien Boguslavo vartoto itališkosios humanistinės bastardos varianto dukto dekorą. Dvylikametį–trylikametį didiką vis geriau valdžius plunksną liudija itin gausūs puošybiniai elementai. Pavyzdžiui, pastoritai majuskulinių raidžių vertikalė (pvz., *K, N* – vidurinė vertikalė, *V* – antroji vertikalė ir kt.), *A, N, V* ir kt. vertikalių viršūnė ar apačia bei *C* lanko viršūnė, papuošta lašelį primenančiu kabliuku, kilpele, spiraliniais užsukimais, pasitelktas linijų kontrastas ir kt. Tai universali *testeggiata* stiliaus kursyvu būdinga puošyba⁵⁸. Taip pat galima manyti, kad kunigaikštis veikiausiai tam buvo gabus ir pats stengėsi. Tokį svarstymą skatina ir tai, kad vienuose laiškuose jo autografas itin puošnus, net perkrautas puošybiniais elementais (žr. 6 pav.)⁵⁹. Kituose puošybos yra mažiau⁶⁰. Pavyzdžiui, 1633 m. rugsėjo 5 d. laišką Kristupui II Radvilai Boguslavas parašė dailia raščiu, bet jis gerokai santūriau dekoruotas, neperkrautas puošybiniais elementais⁶¹.

Lieka neaišku, kodėl laiškai lotynų kalba parašyti kitais, nei laiškai lenkų kalba, humanistinės bastardos variantais. Galimos tik atsargios hipotezės. Viena, galbūt lotynų kalbos kunigaikštį mokęs asmuo teikė pirmenybę būtent šioms *testeggiata* stiliaus kursyvo variantams. Kita, galbūt tuo metu plunksną valdyti Boguslavą mokė kitas asmuo.

Naują postūmį kunigaikščio autografo raidai davė studijos užsienyje. 1637 m. gruodį – 1638 m. lapkritį Boguslavas mokėsi Olandijoje, 1638 m. gruodį buvo Prancūzijoje, 1639 m. rugpjūtį išvyko iš Paryžiaus, kurį laiką buvojo Anglijoje, karaliaus dvare Londone ir vėl grįžo į Olandiją⁶². 1640–1648 m. Boguslavas gyveno tai Olandijoje, tai Prancūzijoje, trumpam grįždamas į Lietuvą ar Lenkiją⁶³. Taigi didikas mokėsi ir veikė valstybėse, kuriose nacionalinis kursyvas buvo gotikinis. Olandijoje vartoti įvairūs olandiškojo

⁵⁸ G. Fr. C r e s c i, *Essempare...*; L. M a t e r o t, min. veik.; J. S ł o w i ņ s k i, *Rozwój pisma...*, s. 112.

⁵⁹ AGAD, AR, dz. IV, sygn. 45, p. 29–34, 41–44.

⁶⁰ Ten pat, p. 35, 39, 40; B. C z a r t., sygn. 2573 IV, nr. 12.

⁶¹ AGAD, AR dz. IV, sygn. 45, p. 35.

⁶² T. W a s i l e w s k i, *Zarys dziejów...*, s. 21–39; T. W a s i l e w s k i, *Radziwiłł Bogusław...*, s. 162, 163; M. C h a c h a j, min. veik., p. 86, 87; B. K a l i c k i, min. veik., p. 14.

⁶³ M. C h a c h a j, min. veik., p. 85–88; T. W a s i l e w s k i, *Zarys dziejów...*, s. 16, 22; J. W i j a c z k a, min. veik., p. 79, 80; B. K a l i c k i, min. veik., p. 15–19.

gotikinio kursyvo, amžininkų ir kaligrafų įvardyto *nederlandsche Lettern*, variantai⁶⁴. Kasdieniams poreikiams rašyta „neformaliomis“ (*nichtformale*) minėto kursyvo, apibendrintai vadinto *nederlandsche ghemeyne Lettern*, versijomis⁶⁵. Įprasti buvo svetimų kilmės gotikiniai kursyvai (vokiškasis, prancūziškasis, ispaniškasis, angliškasis), vartota itališkoji humanistinė bei prancūziškoji humanistinė bastardos⁶⁶. Prancūzijoje funkcionavo prancūziškasis gotikinis kursyvas, itališkoji humanistinė ir prancūziškoji humanistinė bastardos⁶⁷.

Kunigaikščio autografo nuoseklios kaitos, nuo vaikiškos iki suaugusiojo rankos, atskleisti nepavyko. Aleksandrui Liudvikui Radvilai skirtame 1641 m. vasario 28 d. laiške iš Kėdainių Boguslavas savo ranka padarė subskripciją ir pasirašė⁶⁸. Autografas gerokai pakitęs. Jis pusiau kursyvus, praradęs dekoratyvumą, bet pagrindiniai itališkosios humanistinės bastardos požymiai išlikę. Kunigaikštis rašė taisyklingai, bet ne kaligrafiškai. Vyrauja eilutės atžvilgiu statmenos raidės. Žodžiuose jos sujungtos kursyviai, pasitaiško nekursyviai sujungtų, yra nesujungtų. Iškeltinėje vietoj *testeggiata* daryta mažytė kilpelė. Raidžių nuleistinė užbaigta nedidele pėdele. Atsirado raidžių naujų formų. Tai gotikinės *d* ir *z*.

1645 m. B. Radvilos ranka išlavinta, plunksnos braukimas sklandus (raštininko parašytame laiške kunigaikštis įrašė pagarbos formulę adresatui ir pasirašė)⁶⁹. Didiko autografas yra galutinai susiformavęs, kursyvus ir dinamiškas. Nemažai itališkosios humanistinės bastardos elementų yra nnykę arba modifikuoti, atsiradę gotikinių ar gotizuotų raidžių formų. Sąlygiškai šis autografas yra ašis, apie kurią sukasi tolesni pokyčiai. Kunigaikščio autografa lėmė teksto kalba, įtakos turėjo atida rašant. Juo kruopščiau jis rašydavo lenkų ar lotynų (intarpai laiškuose) kalbomis, tuo daugiau jo vartotame kursyve būdavo itališkosios humanistinės bastardos elementų⁷⁰. Rašant itin greitai ir atsainiai, autografe gausėjo gotikinių ar gotizuotų elementų, tai būdavo mišrusis kursyvas⁷¹. Kuo rūpestingiau rašė prancūzų kalba, tuo taisyklingesnis būdavo prancūziškasis kursyvas⁷².

⁶⁴ Fr. Muzika, min. veik., t. I, p. 456; A. Hulshof, *Deutsche and lateinische Schrift in den Niederlanden (1350–1650)*, Bonn, 1918, S. XXI–XXII, Abl. 43ab, 47ab, 49ab.

⁶⁵ Fr. Muzika, min. veik., t. I, p. 456–459.

⁶⁶ Ten pat, p. 455–457; A. Gieysztor, min. veik., p. 184; H. Gutzwiller, min. veik., p. 421, 422;.

⁶⁷ A. Gieysztor, min. veik., p. 183, 184; B. H. Малов, min. veik., p. 91–123; Fr. Muzika, min. veik., t. I, p. 434, 438, 439; Fr. Muzika, min. veik., t. II, p. 235–243.

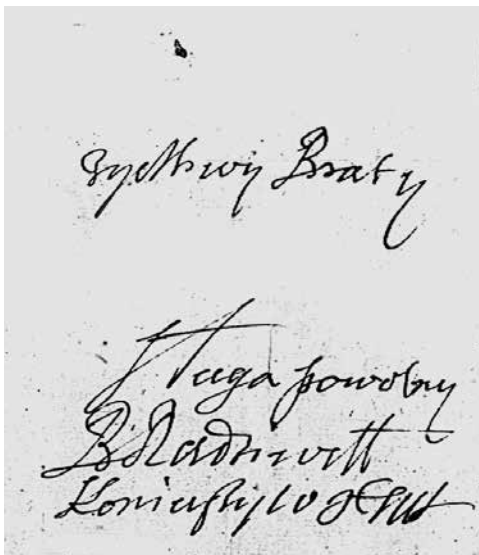
⁶⁸ AGAD, AR, dz. IV, sygn. 45, p. 45.

⁶⁹ Ten pat, p. 47.

⁷⁰ P vz., ten pat, sign. 55, p. 19, 25 ir kt.; sign. 61, p. 1 ir kt.; sign. 85, p. 43, 79 ir kt.; sign. 86, p. 7–11, 37, 39–41 ir kt.

⁷¹ P vz., ten pat, sign. 46, p. 72 ir kt.; sign. 49, p. 63, 64 ir kt.; sign. 61, p. 9–12, 40, 47, 48 ir kt.

⁷² Ten pat, sign. 92, p. 1–3, sign. 98, p. 28–30, 32, 33 ir kt.

9 pav. 1667 m. kovo 25 d. B. Radvilos ranka parašyta subskripcija ir parašas. Laiško Vilniaus vaivadaui Mykolui Kazimierui Radvilai fragmentas. AGAD, AR, dz. IV, sygn. 69, p. 43.

Rašant atsainiai gaudavosi humanistinis kursyvas su prancūziškojo gotikinio kursyvo elementais⁷³. Tai universali tendencija, būdinga humanistiniu ir gotikiniu kursyvais rašiusiems asmenims⁷⁴. Tekstus vokiečių kalba kunigaikštis rašė vokiškuoju gotikiniu kursyvu, kuriame yra humanistinio kursyvo įtakos⁷⁵. Tad kalbėtina apie B. Radvilos vartotus humanistinį, mišrųjį ir gotikinį kursyvus bei to nulemtus keturis kunigaikščio autografus, toliau vadinamus humanistiniu, mišriuoju, gotikiniu prancūziškuoju, gotikiniu vokiškuoju. Kuriuo kursyvu rašė – lėmė teksto kalba, įtakos turėjo adresatas, teksto paskirtis, kruopštumas ar atsainumas rašant. Korespondenciją nepriklausomai nuo teksto kalbos (lenkų, prancūzų, vokiečių), B. Radvila pasirašydavo humanistiniu kursyvu⁷⁶.

Didiko autografas kito – darėsi dailėsnis ar atsainesnis. Sąlygiškai išskirtinas dailiausias ar artimas tokiam⁷⁷ ir kintantis nuo daugmaž taisyklingo iki atsainaus sunkiai perskaitomo kursyvo⁷⁸. Autografo estetinį vaizdą lėmė skubėjimas ir atsainumas ar atvirkščiai – grafinė atida rašant, įtakos turėjo sveikatos būklė, geresnė ar prastesnė savijauta. Kunigaikščiui sergant, esant prastai savijautai, plunksna vesta drebančia ranka. Tokiais atvejais autografo kursyvus sklandumas ir dinamiškumas dingdavo (žr. 9 pav.). Pagal parašymą tai – pusiau kursyvaus dukto autografas. Raidės žodžiuose sujungtos kursyviai, bet nesklaidžiai. Kartais tai labiau pieštinė nei kursyvi jungtis. Raidžių linijos netolygios. Kai kuriais atvejais raidės sunkiai išvedžiotos⁷⁹.

⁷³ Ten pat, sign. 98, p. 34–37, 39–44 ir kt.

⁷⁴ Fr. Beck und L. Fr. Beck, min. veik., p. 60, 61.

⁷⁵ AGAD, AR, dz. IV, sygn. 51, p. 24, 25; sygn. 62, p. 13; sygn. 96, p. 12–14.

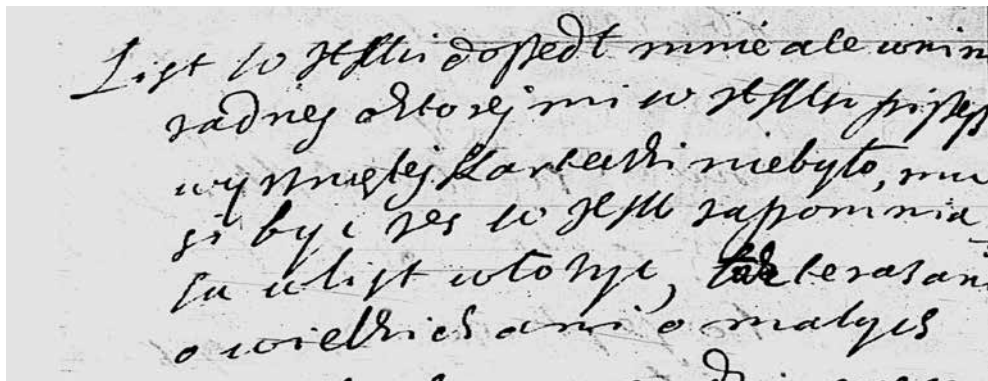
⁷⁶ Žr. nuorodas nr. 3–6.

⁷⁷ Ten pat, sign. 47, p. 65–72 ir kt.; sign. 61, p. 13, 17–24, 76 ir kt.; sign. 75–77 ir kt.; sign. 77, p. 52–56.

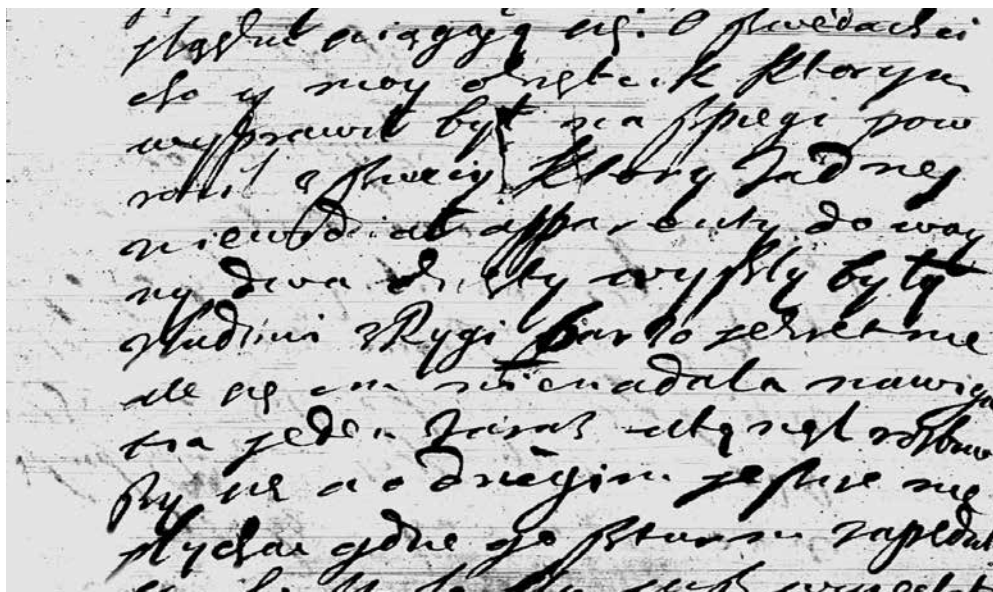
⁷⁸ Ten pat, sign. 49, p. 54–64 ir kt., sign. 60, p. 40 ir kt., sign. p. 57, 58, 79, 80 ir kt.

⁷⁹ Ten pat, sign. 69, p. 43 ir kt.; sign. 70, p. 52, 55, 57, 59 ir kt.; sign. 71, p. 52, 58 ir kt.; sign. 72, p. 13 ir kt.; sign. 77, p. 56 ir kt.

Humanistinis ir mišrusis autografas. Autograforų pagrindas yra itališkoji humanistinė bastarda, pasitaiko prancūziškosios humanistinės bastardos požymių, yra gotikinių ar gotizuotų elementų.

10 pav. 1665 m. B. Radvilos laiško Anai Marijai Radvilaitei fragmentas.
AGAD, AR, dz. IV, sygn. 63, p. 65 (humanistinis autografas).

11 pav. 1662 m. rugšėjo 11 d. B. Radvilos laiško Janui Mierzenskiui, Ukmergės maršalui, fragmentas.
AGAD, AR, dz. IV, sygn. 54, p. 46 (mišrusis autografas / kursyvas).

Abiejuose autografuose raidžių padėtis eilutės atžvilgiu yra gana įvairi. Iškeltinę ar nuleistinę turinčios raidės *b, h, k, l, p, q*, ilgoji *z, f* ir ilgoji *s* yra nuosekliai pasvirusios į dešinę. Žemosios raidės *a, c, e, i, m, n, u, v* taip pat daugiau ar mažiau krypta į dešinę, bet yra statmenų, pasitaiko pasvirusių į kairę (*m, n*). Neretai raidės (*m, n, u*) vertikalės pakrypusios nevienodai, pvz., viena statmena, o kita ar kitos svyra į dešinę. Įvairuojanti raidžių padėtis eilutėje bei raidėje nevienodai pasvirusios vertikalės yra greito, atsainaus ar mažiau kruopštaus rašymo pasekmė. Hipotetiškai tai gali būti siejama su vokiškojo ir prancūziškojo gotikinių kursyvu įtaka. Juo labiau, kad raidės žemomis vertikalėmis (*i, m, n, u*) dažnai atliepia gotikinį duktą ir gotikinį raidžių žodyje jungimo būdą. Pažymėtina, kad viena iš vokiškajam gotikiniam kursyviui būdingų raidžių padėties eilutės atžvilgiu tendencijų buvo raidžių žemomis vertikalėmis pasvirimas į kairę, prancūziškajam gotikiniam kursyviui buvo būdingos statmenos raidės⁸⁰.

Žodžiuose vyrauja kursyviai sujungtos arba nesujungtos raidės. Reta nekursyviai sujungtų raidžių. Nesujungtos raidės dažniausiai nelėtino rašymo, nes kursyvi jungtis tarp jų buvo brėžiama ore. Rašant kruopščiau, truputį rūpinantis estetiniu vaizdu, kunigaikščio rankos mostas ir plunksnos vedimas tapdavo labiau statiški, o nesujungtos ar sujungtos nekursyviai raidės lėtino rašymą. Tačiau didikas gana greitai, pvz., kitame laiško puslapyje, grįždavo prie įprasto dinamiško rankos mosto ir kursyvaus raidžių jungimo ar nejungimo žodžiuose. Kunigaikštis raides jungė dviem būdais. Vienas būdingas itališkajai humanistinei bastardai, kitas – gotikiniam kursyviui ar bent gotizuotas. Kai rašyta rūpestingiau – vyrauja pirmasis. Kai atsainiai ir juo labiau kai tai būdavo mišrusis kursyvas – gotikinis ar bent gotizuotas. Su vaikystėje didiko vartotais *testeggiata* stiliaus kursyvo variantais sietina tai, kad kursyviai sujungtos raidės (pvz., tokie junginiai kaip *mi, mu, nu* ir kt.), net kai rašyta skubant ir atsainiai, neretai yra gana gerai viena nuo kitos atskirtos, daugmaž išlaikytas jų autonomiškumas ir individualumas. Kartu reikia pažymėti, kad gotikinis raidžių jungimas darė įtaką jų duktui bei pavidalams. Gotikiniu būdu sujungtos raidės neretai yra supanašėjusios, praradusios individualumą. Tad dažnai yra atpažįstamos tik pagal žodžio prasmę.

B. Radvila naudojo tiek humanistinę, tiek gotikinę *d, h, k, m, n, s, t, z* formas. Vienos raidžių gotikinės formos sietinos su vokiškuoju (pvz., *h*), kitos – *f*, ilgoji *s* ir trumpoji *s* – ir su prancūziškuoju, ir su vokiškuoju gotikiniais kursyvais.

Testeggiata stiliaus kursyvo charakteringiausių raidžių grupei priskiriamos *a, c, e, o*, tai yra raidės, kurių konstrukcijos pagrindas yra ovalas ar jo dalis⁸¹. Kunigaikščio

⁸⁰ Fr. Beck und L. Fr. Beck, min. veik., p. 416, 418, 420, 454, 456, iliustr. 149, 150, 151ab, 168, 169; H. Gutzwiler, min. veik., p. 434–437, lent. 1–4; L. Santifaller, min. veik., lent. 42–51; Fr. Muzika, min. veik., t. I, p. 437, 438.

⁸¹ J. Słowiński, *Rozwój pisma...*, s. 109.

autografuose šių raidžių pavidalas labai kaitus. Kai rašė daugmaž taisyklingai *a*, *c*, lankas dažniausiai yra ovalo ar jo dalies formos. Kai atsainiai – lanko forma itin įvairi. Pavyzdžiui, *a* lankas dažnai yra siauro ovalo formos, dalies apskritimo ar ir yra apskritimo formos (tai prancūziškojo gotikinio kursyvo įtaka, juo labiau kai lanko viršuje pasitaiko neryškus lūžis), neretai primena trikampį ar netaisyklingą trapeciją. Raidė *o* yra ovalo arba apskritimo formos. Pastaroji forma hipotetiškai gali būti siejama su prancūziškojo gotikinio kursyvo įtaka. Raidžių *a*, *o* viršus dažniausiai yra uždaras, pasitaiko daugiau ar mažiau praviras. Įtakos tam turėjo kruopštumas rašant. Kartu tai atitiko bendrąją to laiko *a* ir *o* pavidalo raidos tendenciją⁸². Praviru viršumi *a* ir *o* neretai primena kitas raides (pvz., *u* ar *v*).

Humanistinio kursyvo *b*, *d* (sinonimiškai – tiesioji), *h*, *k*, *l* yra kursyvaus dukto, parašytos neatitraukiant plunksnos. Iškeltinės aukštis įvairuoja nuo neaukštos, apie vieno raidės korpuso aukščio, iki gana aukštos, atitinkančios dviejų ar dviejų su puse korpusų aukštį. Iškeltinė dažniausiai truputį išlenkta, retai – tiesi. Iškeltinėje *testeggiata* daryta retai. Vyrauja raidės, kurių iškeltinėje yra kilpa arba iškeltinės viršūnėje – mažytė kilpelė. Kilpa įvairaus dydžio, nuo siauros, subtilios, nubrėžtos plona linija, iki gana didelės. Kai iškeltinė ir kilpos linija persidengia, atrodo, kad raidės neturi kilpos. Kartą kitą pasitaiko *b*, *h*, *k*, *l* be kilpos. Šis raidžių pavidalas hipotetiškai gali būti siejamas su prancūziškosios humanistinės bastardos įtaka. *b* lankas primena dalį ovalo, kartais – apkritimą ar brūkšnelį. Lanko viršus tai uždaras, tai praviras, neretai užbaigtas kilpele, pereinančia į kursyvią jungtį su toliau rašoma raide. Tai įprasti raidės pavidalai, aptinkami įvairiuose to laiko šaltiniuose, leisti kaligrafų veikaluose⁸³.

B. Radvila humanistinę *d* [1] vartojo retai. Raidė raiški. Jos lankas siauro ovalo ar jo dalies formos, uždaras. Iškeltinė dažniausiai tiesi. Kunigaikščio humanistiniame ir mišriame autografuose vyrauja gotikinė (sinonimiškai – uncialinė) *d* [2]. Ji itin kaitaus pavidalo. Jos lanko viršus – tai uždaras, tai praviras. Uždaras lankas dažniausiai aptakus, ovalo ar mažytės siauros kilpelės formos. Atviro lanko apačia aptaki, neretai nusmailinta. Toks lankas primena atvirą trikampį. Raidės iškeltinė, aptakium lanku užlenkta į kairę, neretai joje daryta kilpa, pereinanti į kursyvią jungtį su toliau dešinėje rašoma raide.

d [1] *d* [2]

⁸² Ten pat, p. 110.

⁸³ Ten pat, p. 108.

Vartoti du humanistinės *h* variantai. Vieno iškeltinė nesiremia į eilutės vidurio juostos apatinę liniją, bet yra virš jos. Raidės lankas nubrėžtas nuo iškeltinės pabaigos, apačia remiasi į eilutės vidurio juostos apatinę liniją. Tai itališkosios humanistinės bastardos *h* [1]. Dažnesnė yra *h*, kurios iškeltinė remiasi į eilutės vidurio juostos apatinę liniją, o lankas užbaigiant arba aptakiai, arba gana aštriai užlenktas į dešinę. Tai prancūziškosios humanistinės bastardos *h* [2], bet vartota ir itališkoje humanistinėje bastardoje. B. Radvilos dažnai vartota gotikinė *h* [3] sietina su vokiškuoju ir galbūt olandiškuoju gotikiniais kursyvais. Istoriografijoje ši *h* interpretuojama įvairiai. Ji priskiriama naujųjų laikų vokiškajam gotikiniam kursyvui, o iš skirtingų šaltinių pateikiami pavyzdžiai leidžia manyti, kad tai ilgaamžis (vartotas ir XVI a.) bei gana populiarus raidės variantas⁸⁴. Ši *h* priskiriama itališkajai humanistinei bastardai⁸⁵.

h [1] *h* [2] *h* [3]

Tarsi kunigaikščio rankos „ženklas“ yra itin raiški humanistinė *k* [1]. Raidė kursyvaus dukto, rašyta neatitraukiant plunksnos, jos iškeltinė yra suvyta. Kunigaikščio vartota gotikinė *k* [2] vėikiausiai sietina su vokiškuoju ar olandiškuoju gotikiniu kursyvu⁸⁶.

k [1] *k* [2]

B. Radvila vartojo įprastą, ypač atsainiose itališkosios ir prancūziškosios humanistinės bastardų versijose, *g* variantą⁸⁷. Kai rašydavo truputį kruopščiau, raidės galvos lankas dailus, pusės ovalo formos. Atsainiai parašytos *g* lankas primena neaiškų kabliuką. Priklausomai nuo atidos rašant raidės galvos viršus uždaras arba praviras. Raidės nuleistinė yra uždara, kilpos formos.

Kunigaikštis *p* rašė nekursyviai ir kursyviai, o tai lėmė jos pavidalų įvairovę. Pagal duktą labai sąlygiškai galima išskirti du raidės variantus, apie kuriuos sukasi visi kiti pavidalai. Vienas – nekursyvaus dukto *p* [1], kitas – kursyvaus [2]. Nekursyvi *p* vartota retai. Ji parašyta dviem plunksnos braukimais. Jos nuleistinė vienguba, tiesi ar truputį išlenkta, ilgiu priliegsta dviem ar dviem su puse korpusų aukščiui. Raidės lankas puslankio formos. Vyrauja kursyvaus dukto, neatitraukiant plunksnos parašyta *p*. Išskirtinos dvi pagrindinės jos variacijos. Viena – raidės nuleistinė aukščiau pranoksta žemąsias raides. Jos viršūnė kerta eilutės vidurio juostos viršutinę liniją ir gerokai kyšo virš lanko. Nuleistinė dviguba, neretai pradėta kairės snapeliu, pereinančiu į kilpelę, dažniausiai siauros kilpos

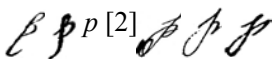

⁸⁴ K. Bobowski, min. veik., p. 40, 47; H. Gutzwiller, min. veik., p. 46, lent. 1; L. Santifaller, min. veik., lent. 44, 18, 68, 78, 84, 87–90, 92–107, 116, 193, 202–206.

⁸⁵ J. Słowiński, *Rozwój pisma...*, s. 108, 111, t. p. lent. 11.

⁸⁶ K. Górski, min. veik., p. 37; Fr. Beck und L. Fr. Beck, min. veik., p. 460, ilustr. 171 ir kt.

⁸⁷ J. Słowiński, *Rozwój pisma...*, s. 132.

formos, kartais – suvyta. Raidės lankas telpa eilutės vidurio juostoje, yra dalies ovalo, puslankio, kartais kabliuko formos. Kita raidės variacija – atrodo, kad *p* sudaro vien nuleistinę. Galvos lanko kaip ir nėra. Jis neraiškus, primena kabliuką ar mažytį puslankį.

p [1] *p* [2]

Kunigaikštis vartojo humanistinę *z* [1], dar vadinamą trumpąja⁸⁸, ir gotikinę arba ilgąją *z* [2]. Trumpoji *z* rašyta eilutės vidurio juostos linijoje, gotikinė *z* – eilutės viršutinėje ir vidurio juostose. XVII a. abu raidės pavidalai buvo įprasti itališkoje humanistinėje bastardose⁸⁹.

z [1] *z* [2]

Radvila vartojo ilgąją ir trumpąją *s* formas. Ilgąją *s* [1] ir *f* rašė itališkajai humanistinei bastardai, prancūziškai humanistinei bastardai būdingais variantais bei gotikine forma. Humanistinės *f* ir ilgoji *s* dažniausiai pradėtos rašyti iš kairės nuo iškeltinės. Dėl to iškeltinės viršūnėje dešinėje dažnai yra didesnė ar mažesnė kilpelė. *f* nuleistinė arba yra tiesi, buka apačia, arba truputį rieta, užbaigiant aptakiai užlenkta į kairę. Šis raidės variantas vartotas ir gotikiniame prancūziškame kursyve. Ilgosios *s* nulestinėje daryta kilpa, vedanti į jungtį su toliau rašoma raide. Gotikinė ilgoji *s* pradėta iš kairės. Vartoti du pagrindiniai raidės variantai. Vienas – maždaug nuo eilutės vidurio juostos viršutinės linijos, neretai ir nuo vidurio juostos apatinės linijos plunksna būdavo braukiama žemyn padarant raidės nuleistinę. Tada plunksna būdavo pasukama į kairę ir, nubrėžiant iškeltinę, vedama aukštyn iki eilutės viršutinės linijos bei pasukama į dešinę brūkštelint raidės lanką ar puslankį. Tokios *s* nulestinė yra dviguba, o iškeltinė vienguba. Kitas – aukštyn vedama grįžtanti linija persidengia su nuleistine. Tokios *s* nulestinė atrodo vienguba. Tai su vokiškuoju gotikiniu kursyvu sietini raidės variantai⁹⁰.

s [1]

Trumpoji *s* [2] rašyta neatitraukiant plunksnos. Vartoti du variantai. Vienas – raidė pradėta iš kairės, kitas – raidė pradėta iš dešinės. Ši *s* dažnai yra be vidurio linkio ir primena truputį riestą ar lenktą brūkšnelį. Abu raidės variantai fiksuoti ir įvairiuose kituose šaltiniuose⁹¹.

s [2]

⁸⁸ Ten pat, p. 109, 111.

⁸⁹ Ten pat, p. 109, 111, 129–131, lent. 11, 14.

⁹⁰ K. G ó r s k i, min. veik., p. 37.

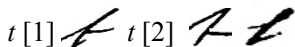
⁹¹ J. S ł o w i ņ s k i, *Rozwój pisma...*, s. 109, 112, 129, 133, tab. 11, 14.

B. Radvilos autografe (humanistinėje ir mišriojoje jo versijose) vyrauja humanistinė *m, n, u* forma. Raidės kursyvaus dukto, maždaug vienodo aukščio ir pločio (*n, u*) arba iš-
 tęstos į plotį. Tai yra labiau plačios nei aukštos. Pirmoji jų vertikalė dėl jungties linijos su
 antrąja vertikale neretai yra siauros kilpos formos. Tarp *m, n, u* vertikalinių raiškūs tarpeliai.
 Su gotikinio kursyvo įtaka sietinos ilgu kairės užlenkimu pradėtos *m, n*. Užlenkimas yra
 puslankio formos, jo pradžia remiasi į apatinę vidurio juostos liniją. Tai universalus goti-
 kinio kursyvo elementas, aptinkamas įvairių valstybių gotikiniame kursyve⁹². Gotikinių ar
 gotizuotų *m, n, u* vertikalės žemos, smarkiai pasvirusios į kairę, įžulniai nusklembtais ga-
 lais. Raidės dažnai neraiškios, supanašėjusios, yra atpažįstamos tik pagal žodžio reikšmę.

Kunigaikštis nuosekliai rašė vadinamąją tiesiąją *r*⁹³. Raidė kursyvaus dukto, jos ver-
 tikalė yra skelta. Tai senas, iš gotikinio kursyvo paveldėtas raidės pavidalas, bet prigijęs
 ir itališkoje humanistinėje, ir prancūziškoje humanistinėje bastardose⁹⁴.

Itališkosios humanistinės bastardos *t* [1] yra aukštesnė už žemąsias raides, bet ne-
 prilygsta iškeltinę turinčioms raidėms. Vyrauja kursyvaus dukto *t*, bet pasitaiko ir nekursy-
 viai parašyta. Vaikystėje kunigaikštis *t* rašė nekursyviai (žr. 3–7 pav.). Nekursyvaus
 dukto *t* buvo būdinga kaligrafiniams itališkosios humanistinės bastardos variantams, kur-
 syvaus – leidžiama nekaligrafinėse versijose⁹⁵. Kursyviai rašant raidės vertikalės apačioje
 kairėje daryta į skersinį vedanti kilpelė. Didikas dažnai vartojo gotikinę *t* [2]. Raidė kur-
 syvaus dukto, pradėta kairės snapeliu, užbaigta nuo vertikalės pabaigos į dešinę brūkšte-
 lėtu skersiniu. Tai įvairiuose to laiko šaltiniuose aptinkama raidės forma⁹⁶.

Prancūziškosios humanistinės bastardos įtaką Boguslavo autografui rodo *v* ir *w* for-
 mos. Vyrauja raidės suapvalinta apačia. Retai pasitaiko *v* ir *w*, kurioms būdinga nusmai-
 linta apačia.

Didžiąsias raides B. Radvila dažniausiai rašė kapitaline forma, bet vartojo ir padidin-
 tas minuskulines jų formas, pvz., *M, N*. Vyrauja itališkajai humanistinei bastardai būdingi
 raidžių variantai. Kunigaikštis vartojo kelis tos pačios raidės variantus. Pavyzdžiui, vie-
 nais atvejais *A, B, P, R* vertikalė yra dviguba ir daugiau ar mažiau suvyta. Kitais – *B, P, R*

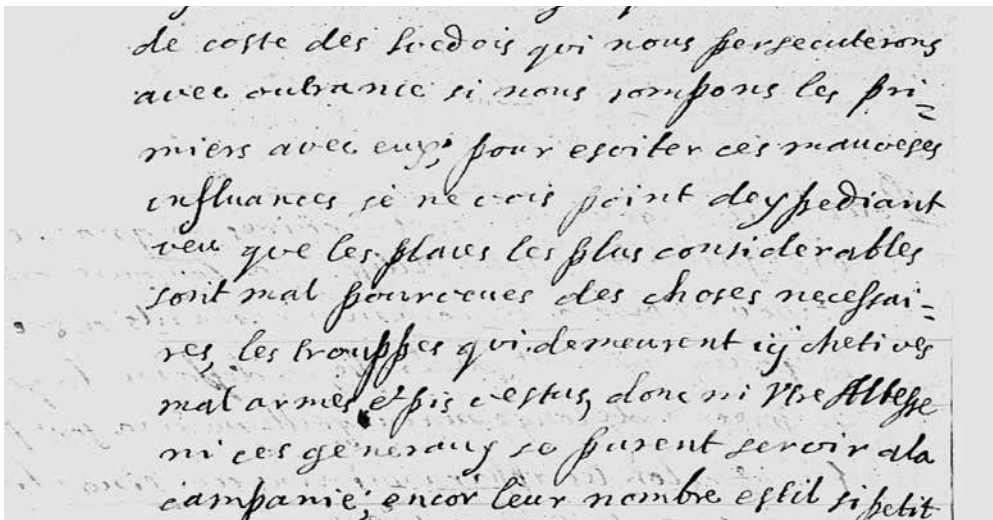
⁹² Fr. Beck und L. Fr. Beck, min. veik., p. 458, iliustr. 170 ir kt.; B. H. Малов, min. veik., p. 166, lent. 20.

⁹³ J. Słowiński, *Rozwój pisma...*, s. 112, 131; H. Gutzwiller, min. veik., p. 421.

⁹⁴ J. Słowiński, *Rozwój pisma...*, s. 109, 112, tab. 11; Fr. Beck und L. Fr. Beck, min. veik., p. 458, iliustr. 170 ir kt.

⁹⁵ J. Słowiński, *Rozwój pisma...*, s. 109, 112, tab. 11.

⁹⁶ K. Bobowski, min. veik., p. 42; J. Słowiński, *Rozwój pisma...*, s. 109, 112, tab. 11.

12 pav. (be datos) B. Radvilos laiško fragmentas.
AGAD, AR, dz. IV, sygn. 92, p. 2 (prancūziškasis gotikinis autografas).

vertikalė yra vienguba, užbaigta pėdele. Kunigaikščiui būdingoms raidėms (jos pavidalas yra itin pastovus) priskirtina neatitraukiant plunksnos parašoma *K* ir *P* suvyta vertikale (rašyta ir kursyviai, ir nekursyviai).

P P P P

B. Radvilos prancūziškasis gotikinis – kursyvaus dukto⁹⁷. Juo rūpestingiau kunigaikštis rašydavo, tuo mažiau žodžiuose sujungtų raidžių. Tačiau tai nestabdė rašymo spartos, nes kursyvi jungtis tarp raidžių daryta ore. Rašant atsainiai daugėjo kursyviai sujungtų raidžių bei humanistinio kursyvo elementų (pvz., raidžių išskeltinėje matyti *testeggiata* požymių). Raidės pasvirusios į dešinę. *b, h, k, l* išskeltinė neaukšta – kartais pusės, neretai vieno ar vieno su puse korpuso aukščio. Išskeltinėje daryta nedidelė kilpa. Dažnai jos kaip ir nematyti, nes išskeltinė ir kilpos linija persidengia. Raidžių *f, g, p, y*, ilgosios *s* nuleistinė – ilgesnė, nutęsta maždaug per du korpusus. Didikas vienodai dažnai vartojo humanistinę ir gotikinę *d* formas. Raidės *h* lankas užbaigtas kilpele, pereinančia į kursyvią jungtį su toliau rašoma raide. Vartota ir nekursyvaus dukto, ir kursyvaus aukštą nuleistinę turinti *p*. Žemosios raidės (*a, n, u*) yra vienodo aukščio ir pločio arba truputį ištęstos į plotį.

⁹⁷ Pvz., ADAD, AR, dz. IV, sygn. 81, p. 58–61 ir kt.; B. Radvilos ranka rašyti laišakai, juodraščiai ir kt., žr. 3 nuorodą.

Hundert Drayen der dem selbigen tagen worden
 sich auf dem andern seit das noch hundere
 witer sein lassen wölten nicht auf sich
 belassen sollen noch dem selbigen tag fallen
 sich auf diesen lassen vor elhingen der brayen
 von solandt geso Hundert palatten wolt hundere
 schandensüchtigen wölten so das mit guffraidi
 seit wolt selbigen ihr lagere bünter gencumen
 assenden, für ist ein junger liwalen dieser sonadme
 wölten ^{aus} dem dergleichen amade ist anfangen von
 dem wolt itunder für demt anwendet mit
 dem hewilt mit wölten wölten wölten in
 luttum nach hawendoway schreyen das für
 warst

13 pav. (be datos) B. Radvilos laiško fragmentas.
 AGAD, AR, dz. IV, sygn. 96, p. 13 (vokiškasis gotikinis autografas).

Disponuojama negausiais B. Radvilos vokiškojo gotikinio autografo pavyzdžiais. Tai keli nedideli tekstai vokiečių kalba⁹⁸. Autografo pagrindas yra vokiškasis gotikinis kursyvas, bet jame matyti itališkosios humanistinės bastardos įtaka. Iškeltinę ar nuleistinę turinčios raidės, taip pat *f* ir *s* ilgoji nuosekliai pakrypusios į dešinę. Raidžių žemomis vertikalėmis posvyris truputį įvairesnis. Dominuoja pasvirusios į kairę ir statmenos, pasitaiko pakrypusių į dešinę. Vyrauja gotikiniai raidžių pavidalai, tačiau įsiterpia ir humanistinių raidžių formų (pvz., *b*, *l*, *p*). Raidės žodžiuose sujungtos kursyviai. Žemosios raidės, ypač *m*, *n*, *u* yra praradusios individualumą, supanašėjusios. Tačiau pasitaiko, kad kursyviai sujungtos žemosios raidės gana gerai viena nuo kitos žodyje atskirtos, daugiau ar mažiau išlaikytas jų pavidalas. Tai sietina su humanistinės bastardos įtaka.

Sekretorių ar raštininkų rankai priskirtina B. Radvilos korespondencija lenkų kalba (laiškas ir dorsalinis adresas ar tik dorsalinis adresas, jei laišką parašė didikas) yra parašyta įvairiais itališkosios humanistinės bastardos variantais ir variacijomis⁹⁹. Pasitaiko, kad kunigaikščio laišką lenkų kalba ar laiško dorsalinį adresą prancūzų kalba sekretorius parašė prancūziškuoju gotikiniu kursyvu ar artimu tokiam¹⁰⁰. Laiškuose vokiečių kalba de-

⁹⁸ AGAD, AR, dz. IV, sygn. 51, p. 24, 25; sygn. 62, p. 13; sygn. 96, p. 12–14.

⁹⁹ Žr. 3 ir 6 nuorodas.

¹⁰⁰ Pvz., AGAD, AR, dz. IV, sygn. 56, p. 23; sygn. 61, p. 53; sygn. 63, p. 78, 85.

rintos vokiškojo gotikinio kursyvo atmainos *Kanzlei*, *Kurriente* ir *Fraktur*¹⁰¹. B. Radvilos vardas ir pavardė parašyti pusiau kursyvaus dukto prancūziškąja humanistine bastarda¹⁰², kartais gotikinių elementų turinčiu pusiau kursyviu humanistiniu raštu¹⁰³.

Ir laiškuose lenkų kalba, ir laiškuose vokiečių kalba yra užšifruoto teksto fragmentų¹⁰⁴.

Išvados

B. Radvilos ankstyviausi „autografai“ aptinkami dviejuose 1622 m. ir viename 1623 m. jo vardu Kristupui II Radvilai auklėtojo ranka parašytuose laiškuose. Daroma prielaida, kad patvirtinimas laiškuose *ręką swą* ir data, subskripcija, parašas ir patvirtinimas 1623 m. laiške padarytas kažkam iš suaugusiųjų vedžiojant mažamečio Boguslavo ranką.

Liko neatskleista, ar būdamas motinos dvare ir kalbėjęs tik vokiškai Boguslavas buvo pradėtas mokyti rašyti vokiškuoju gotikiniu kursyvu. Pagal analizuotus šaltinius, būdamas dėdės Kristupo II Radvilos globoje, Boguslavas 1629–1633 m. vartojo keturis pieštinio dukto itališkosios humanistinės bastardos variantus. Pagal chronologiją jie vadinami pirmuoju, antruoju, trečiuoju, ketvirtuoju. 1629 ir 1630 m. dėdei skirtus laiškus lenkų kalba jaunasis kunigaikštis parašė pirmuoju ir antruoju variantais. 1630–1633 m. laiškus lotynų kalba Boguslavas parašė arba pasirašė, kai laiškus parašė kitas asmuo, trečiuoju ir ketvirtuoju variantais. Keltina hipotezė, kad skirtingi *testeggiata* stiliaus kursyvo variantai gali būti siejami su kunigaikštį rašyti mokusių mokytojų kaligrafiniais prioritetais. Daugelį 1629–1633 m. Kristupui II Radvilai skirtų laišką Boguslavas parašė dailia rašyba. Tai liudija, kad buvo mokomas dailia rašyba ir veikiausiai tam buvo gabus.

Kunigaikščio autografui didelę įtaką padarė studijos ir buvimas valstybėse (Vokietijoje, Olandijoje, Prancūzijoje, Anglijoje), kuriose nacionalinis raštas buvo gotikinis kursyvas, bet vartota ir itališkoji humanistinė, ir prancūziškoji humanistinė bastardos. Tęstinės B. Radvilos autografo kaitos nuo vaikiškos iki suaugusiojo rankos atskleisti nepavyko. 1641 m. B. Radvilos autografas jau pakitęs. Jis pusiau kursyvus, atsiradę vaikystės autografuose nepasitaikę gotikinės *d* ir *z* formos. 1645 m. didiko ranka išlavinta, autografas susiformavęs. Autografo duktas kursyvus, jo pagrindas – itališkoji humanistinė bastarda, nors nemažai jos elementų nunykę arba modifikuoti, pasitaiko prancūziškosios

¹⁰¹ P vz., ten pat, sign. 46, p. 24, 25, 26 ir kt.; sign. 47, p. 1–8, 11, 13–17, 22–24, 29–31, 33–35, 42, 44–46. Raštininkų ir sekretorių lenkų, prancūzų ir vokiečių kalbomis parašyti laišškai nurodyti 6 nuorodoje.

¹⁰² P vz., ten pat, sign. 46, p. 24, 29 ir kt.; sign. 69, p. 65.

¹⁰³ P vz., ten pat, p. 31 ir kt.

¹⁰⁴ P vz., ten pat, sign. 47, p. 33, 34, 44–46, 51–53; sign. 48, p. 31; sign. 49, p. 28–30; sign. 52, p. 9.

humanistinės bastardos požymių, yra gotikinių ar gotizuotų elementų. Kunigaikštis var-tojo humanistinį ir gotikinį kursyvus. Didiko autografą lėmė teksto kalba, įtakos turėjo atida rašant. Kuo kunigaikštis tekstus lenkų ar lotynų (pasitaikantys intarpai tekste) kalba rašydavo kruopščiau, tuo daugiau jo vartotame kursyve būdavo itališkosios humanistinės bastardos elementų. Kai rašydavo itin greitai ir atsainiai, daugėjo gotikinių ar gotizuotų elementų, kursyvas tapdavo mišriu. Tekstus prancūzų kalba B. Radvila rašė prancūziš-kuoju gotikiniu kursyvu. Kunigaikščiui rašant atsainiai, jame gausėjo humanistinio kur-syvo elementų. Tekstus vokiečių kalba didikas rašė vokiškuoju gotikiniu kursyvu. Tačiau jame matyti itališkosios humanistinės bastardos įtaka. Ji pasireiškia gotikinio kursyvo dukte ir pasitaikančiose humanistinėse raidžių formose.

Pagal vartoto kursyvo pobūdį sąlygiškai išskirtini keturi kunigaikščio autografai: humanistinis, mišrusis ir du gotikiniai: vokiškasis gotikinis ir prancūziškasis gotikinis. B. Radvilos autografas atliepia to laiko lotyniškojo kursyvo dviraštystę. Sykiu kunigaikš-tis papildė asmenų, vartojusių humanistinį ir gotikinį kursyvus, gretas.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

CRESCI, Giovanni, Francesco. *Il Perfetto Cancellaresco Corsivo*. Roma, M.D. LXXIX. [1579].

CRESCI, Giovanni, Francesco. *Essempare di più sorti lettere di Gio. Francesco Cresci mi-lanese scrittore della libreria apostolica. Doue si dimostra la vera et nuoua forma dello scriuere cancellaresco corsiuo, da lui ritrouata*, per Antonio Blado ad istanza del autore, 1560.

MATEROT, Lucas. *Les Oeuvres [...] Ou l'on comprendre facilement la maniere de bien et proprement escrire toute sorte de lettre italienne selon l'usage de ce siècle*. Avignon, 1608.

RADZIWIŁŁ, Bogusław. *Autobiografia*. Wstępem poprzedził i opracował Tadeusz Wasilews-ki. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1979.

BAGIŃSKA, Elżbieta. Boguslavo Radvilos įvaizdis pagal jo privatų dienoraštį – šeima, arti-mieji, klientai. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2020/1, 2020, p. 29–52.

BAGIŃSKA, Elżbieta. Boguslavo Radvilos įvaizdis pagal jo privatų dienoraštį – pomėgiai, pramogos, sveikata. *Lietuvos istorijos metraštis*. 2019/2, 2019, p. 65–87.

BECK, Friedrich, BECK, Lorenz Friedrich. *Die lateinische Schrift. Schriftzeugnisse aus dem deutschen Sprachgebiet vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Köln–Weimar–Wien: Böhlau, 2007.

BECK, Friedrich, Die „Deutsche Schrift“ – medium in fünf Jahrhunderten deutschen Geschich-te. *Archiv für Diplomatik. Schriftgeschichte Siegel und Wappenkunde*, Bd 37, 1991, S. 453–479.

BOBOWSKI, Kazimierz. *Ewolucja pisma neogotyckiego na Śląsku od początku XVI do polo-wy XX wieku*. Wrocław–Warszawa: Uniwersytet Wrocławski, 1992.

ČAPAITĖ, Rūta. Lotyniškojo kursyvo įvairovė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje asmens autografo aspektu (XV a. paskutinysis ketvirtis – XVI a.). In: *Ženklaai. Simboliai. Prasmės. Lietu-*

vos *Didžiosios Kunigaikštystės tyrimai pagalbinių istorijos mokslų aspektu, Mokslinių straipsnių rinkinys*. Sud. R. Čapaitė, G. Zujienė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019, p. 185–238.

ČAPAITĖ, Rūta. Naujųjų laikų lotyniškojo kursyvo terminijos problemos. *Lietuvos istorijos metraštis*. 2020/1, 2020, p. 165–185.

ČAPAITĖ, Rūta. *Gotikinis kursyvas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto raštinėje*. Vilnius: Versus aureus, 2007.

CHACHAJ, Marian. *Zagraniczna edukacja Radziwiłłów od początku XVI w. do połowy XVII wieku*. Lublin: Wydawn. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1995.

GIEYSZTOR, Aleksander. *Zarys dziejów pisma łacińskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973.

GÓRSKI, Karol. *Neografia gotycka. Podręcznik pisma neogotyckiego XVI–XX w.*, wydanie trzecie. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978.

GÓRSKI, Karol. Zarys dziejów pisma neogotyckiego w Polsce (od w. XVI). *Archeion*, t. 51, 1969, s. 117–126.

GUTZWILLER, Hellmut. Die Entwicklung der Schrift in der Neuzeit. *Archiv für Diplomatik. Schriftgeschichte, Siegel und Wappenkunde*, 1992, Bd 38, S. 381–488.

HULSHOF, Abraham. *Deutsche and lateinische Schrift in den Niederlanden (1350–1650)*. Bonn: A. Marcus und E. Weber, 1918.

KALICKI, Bernard. *Bogusław Radziwiłł koniuszy litewski. Szkic historyczny*, w Krakowie: czcionkami drukarni „Czasu“ pod zarządkiem Józefa Łakocińskiego, 1878.

KOSMAN, Marcelli. Rola Radziwiłłów w ruchu kalwińskim na Litwie. In: *Radziwiłłowie XVI–XVIII wieku: w kręgu polityki i kultury*. Red. E. Potkowski, *Miscellanea historico-archivistica*. T. II. Warszawa–Łódź, 1989, s. 121–139.

KOTLUBAJUS, Edvardas. *Radvilos: Nesvyžiaus galerijos portretai*. Vilnius: Mintis, 1995.

MUZIKA, František. *Die schöne Schrift in der Entwicklung des lateinischen Alphabets*. Praha: Verlag Artia, 1965, Bd I–II.

PETRUCCI, Armando. *Breve storia della scrittura Latina. Nuova edizione riveduta e aggiornata*. Roma: Bagatto Libri, 1992.

RACHUBA, Andrzej. Radziwiłłowie wobec rokoszu Lubomirskiego. In: *Radziwiłłowie XVI–XVIII wieku: w kręgu polityki i kultury*. Red. E. Potkowski, *Miscellanea historico-archivistica*. T. III. Warszawa–Łódź, 1989, s. 85–103.

RAGAUSKIENĖ, Raimonda. *Mirties nugalėti nepavyko. Biržų ir Dubingių kunigaikščių Radvilų biologinė istorija (XV a. pabaiga – XVII a.)*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2017.

SANTIFALLER, Leo. *Bozner Schreibriften der Neuzeit 1500–1851. Beiträge zu Paläographie*. Mit 111 Tafeln, Series: *Schriften des Instituts für Grenz- und Auslandsdeutschum an der Universität Marburg*, Heft 7. Jena: Verlag von Gustav Fischer, 1930.

Lietuvos istorija, t. VI: SLIESORIŪNAS, Gintautas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.

SŁOWIŃSKI, Jan. *Rozwój pisma łacińskiego w Polsce XVI–XVIII wieku*. Lublin: Agencja Wydawniczo-Handlowa AD, 1992.

SŁOWIŃSKI, Jan. Nauczanie pisania w szkołach Toruńskich XVI–XVIII w. *Zapiski Historyczne: poświęcone historii Pomorza i krajów bałtyckich*, t. 5, 1990, nr 4, s. 21–42.

STEFFENS, Franz. *Lateinische Paläographie. 125 Tafeln in Lichtdruck mit gegenüberstehender Transkription nebst Erläuterungen einer systematischen Darstellung der Entwicklung der lateinischen Schrift*. Trier, 1903.

STEINMANN, Martin. Die humanistische Schrift und die Anfänge des Humanismus in Basel. *Archiv für Diplomatik. Schriftgeschichte, Siegel und Wappenkunde*, 1976, Bd 22, S. 376–437.

TAZBIR, Janusz. Bracia polscy w służbie Radziwiłłów w XVII wieku. In: *Radziwiłłowie XVI–XVIII wieku: w kręgu polityki i kultury*. Red. E. Potkowski, *Miscellanea historico-archivistica*. T. III. Warszawa–Łódź 1989, s. 141–158.

WASILEWSKI, Tadeusz. Zarys dziejów Bogusława Radziwiłła. In: *Radziwiłł Bogusław. Autobiografia*. Wstępem poprzedził i opracował T. Wasilewski. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1979, s. 7–99.

WASILEWSKI, Tadeusz. Radziwiłł Bogusław. In: *Polski słownik biograficzny*. T. XXX. Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich: Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk 1987, s. 161–172.

WASILEWSKI, Tadeusz. Walka o spadek po księżnej Marii Woloszce, wdowie po Januszu Radziwiłł, w latach 1660–1690. In: *Radziwiłłowie XVI–XVIII wieku: w kręgu polityki i kultury*. Red. E. Potkowski. Warszawa–Łódź: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1989, s. 291–308.

WIJACZKA, Jacek. Vaterland oder Familie? Das Dilemma des Fürsten Bogusław Radziwiłł (1620–1669). *Biuletyn Polskiej Misji Historycznej Bulletin der Polnischen Historischen Mission*, 2013, nr. 8, s. 75–98.

ZUBA, Krzysztof. Bogusław Radziwiłł (1620–1669) – portret psychofizyczny magnata w świetle listów i pamiątek. *Medycyna Nowożytna. Studia nad Historia Medycyny*, 1998, t. 5, z. 1, s. 113–136.

МАЛОВ, Владимир Николаевич. *Происхождение современного письма. Палеография французских документов конца XV–XVIII в.* Москва: Наука, 1975.

THE AUTOGRAPH OF BOGUSLAVAS RADVILA IN THE CONTEXT OF THE 17TH-CENTURY ROMAN CURSIVE

Summary

RŪTA ČAPAITĖ

The article dwells on the autograph of Boguslavas Radvila (*Boguslaw Radziwill*) (1620–1669). The earliest autograph of the duke in the analysed material is detected in two letters in the Polish language dating back to 1622, and one letter in the same language dating back to 1623, written in his name by an adult to Kristupas II Radvila (*Krzysztof Radziwill*). The assumption is that the validation *reka swą* in the letters of 1622 and the subscription, signature and validation in the letter of 1623 were made by the young duke while his hand was being held by an adult. The slightly different ductus of Boguslavas' 'autograph', as observed in the letters, suggests that this might have been two different adults.

It still remains unclear whether Boguslavas, who grew up in his mother's German household and only spoke German, was taught to write in the German Gothic Cursive.

While in the custody of his uncle Kristupas II Radvila, from 1629 to 1633, Boguslavas Radvila was taught to write, and used four different version of Italian Humanist Bastard. Based on the chronology, these versions are conditionally referred to as the first, the second, the third and the fourth. Letters in Polish to his uncle dating from 1629 and 1630 were written in the first and second versions. Letters to his uncle in Latin dating from 1630–1633 were written or signed (if they were written by somebody else) in the third and fourth versions. For a child's hand, most letters are written calligraphically. The abundance of decorative elements suggests that Boguslavas was increasingly in control of the quill, and that he had talent. In addition, it points to the fact that when teaching a nobleman to write, the focus was on calligraphy. It still remains unclear why the letters in Latin were written in different versions of Humanist Bastard to those in Polish. The cautious assumption can be made that this was due to the preference of the duke's teachers for those particular versions of *testeggiata* cursive.

Consistent changes in Radvila's autograph from a child's to an adult's hand could not be traced. Undoubtedly, the autograph was influenced by his studies between 1637 and 1648, and his visits to countries (Germany, the Netherlands, France and England) where the national script was Gothic Cursive, though Italian Humanist Bastard and French Humanist Bastard were also used.

By 1641, the duke's hand had already changed. The autograph was half-cursive, and included Gothic forms of *d* and *z* which had not been used in childhood. By 1645, Boguslavas Radvila's hand had been fully trained, and the autograph had fully formed in the shape of cursive ductus. The choice of cursive was subject to the language of the text. Accuracy when writing was also an important factor. Based on the nature of the cursive used, four versions of the nobleman's autograph can be distinguished: a Humanistic, a Mixed one, and two Gothic, one German Gothic and the other French Gothic. Texts in Polish and Latin (insertions in the text) were written either in Humanistic or in Mixed Cursive. Italian Humanistic Bastard served as the basis for the Humanistic autograph. However, quite a few of its characteristic features had faded, had been modified, or substituted with elements of French Humanistic Bastard, Gothic or Gothicised characters. The more accurate the duke was, the more elements of

Italian Humanistic Bastard could be detected in his autograph. Occasionally, some features of French Humanistic Bastard can be identified (a letter or two). When writing in a fast and casual manner, the number of Gothic and Gothicised elements increased, which made the cursive Mixed. Texts in French were written in Gothic French Cursive. When the duke was not accurate enough, the number of Humanistic elements in his French Gothic autograph increased. This was Mixed Cursive with elements of French Gothic Cursive. Texts in German were written in German Gothic Cursive, under the influence of Humanistic Cursive. This is obvious in the ductus and occasional Humanistic form of the letters.

Boguslavas Radvila's autograph was subject to change: it either became neater or more casual. The calligraphic, or close to calligraphy, and casual, at times almost illegible, version of his cursive can be distinguished. Differences in the autograph can be explained by the duke's attitude when writing, and by his physical well-being.

Boguslavas Radvila's autograph is evidence of the two types of Roman Cursive that were used at that time. At the same time, the duke joins the ranks of those who mastered two different cursives.

Gauta 2020 m. gegužės mėn.

Priimta 2020 m. liepos mėn.

Rūta Č a p a i t ė – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto mokslo darbuotoja.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius LT-01108

El. paštas: capaite@hotmail.com